

Shapour Bakhtiar as an Economic Actor in Iran (1957–1977)

Fereshteh Jahani*

Alireza Molaei Tavani**

Abstract

One of the lesser-known aspects of Shapour Bakhtiar's life is his involvement in the field of economics. After the decline of the National Resistance Movement in 1957 and the resulting despair among political activists, Bakhtiar emerged as an economic actor. The main question of this study is: why and how did Shapour Bakhtiar, a fervent political activist, turn towards economic activities? What roles did he undertake in this field, and what legacy did he leave behind?

The hypothesis of this research is that Bakhtiar, disillusioned by the outcomes of political activism and constrained by social limitations, entered the economic sphere to distance himself from political pressures and address his financial issues.

This article, using a descriptive and analytical method and relying on unpublished documents, explores Bakhtiar's transformation from a political figure to an economic actor. It demonstrates that after withdrawing from political activities, Bakhtiar managed to become a notable economic figure in Iran. He held managerial roles in companies affiliated with the Pahlavi Foundation as well as other private enterprises, and was active in various industries including dairy, glass, and construction materials.

This career shift allowed him to reduce political pressures and place himself in a position of lower surveillance. Moreover, Bakhtiar's economic activities—

* Visiting Lecturer, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ilam University, Ilam, Iran
(Corresponding Author), Fereshtejahani65@gmail.com, orcid id: 0000-0002-8533-5912

** Professor, Department of Intellectual and Cultural History of Iran, Faculty of Iran History, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS), Tehran, Iran, mollaiynet@yahoo.com, orcid id: 0009-0004-1144-0543

Date received: 17/04/2025, Date of acceptance: 01/09/2025

particularly his collaborations with French companies—reflect an adaptation to existing conditions and an effort to use economic opportunities to resolve his financial and personal challenges.

Keywords: Shapour Bakhtiar, economy, Dakiran Company, Vatan Company, industrial management.

Introduction

Historical actors often display multidimensional careers shaped by both personal agency and structural constraints. In modern Iranian history, Shapour Bakhtiar represents a striking example of such complexity. Although widely recognized for his political activism and brief premiership during the final months of the Pahlavi monarchy, Bakhtiar spent nearly two decades engaged primarily in economic and managerial activities. This aspect of his life has remained largely marginalized in existing scholarship, which tends to prioritize his political struggles, ideological positions, and opposition to authoritarian rule.

This extended abstract explores Bakhtiar's lesser-known economic career and situates it within the broader socio-political transformations of Iran from the late 1950s to the late 1970s. By examining his transition from political activism to economic management, the study seeks to illuminate how political repression, institutional constraints, and individual adaptability interacted in shaping elite behavior under authoritarian rule. Addressing this gap not only enriches our understanding of Bakhtiar's personal trajectory but also contributes to the historiography of political elites and economic power in modern Iran.

Materials & Methods

The research adopts a descriptive and analytical approach grounded in historical sociology. Primary sources include unpublished archival documents from Iranian governmental and security archives, company records, contractual agreements, and contemporaneous reports. These materials are complemented by memoirs, newspapers, and existing secondary literature. The study also employs contextual analysis to relate Bakhtiar's economic activities to broader political developments, such as state repression, elite co-optation, and the regime's strategies of control. By triangulating documentary evidence with historical context, the research reconstructs Bakhtiar's economic roles and evaluates their significance.

Discussion & Result

The findings indicate that Bakhtiar's economic engagement unfolded in several phases. His initial experience with agricultural investment through sharecropping contracts in Khuzestan during the late 1950s was largely unsuccessful, reflecting both bureaucratic inefficiency and structural obstacles within Iran's state-dominated economy. Nevertheless, this experience marked the beginning of his systematic withdrawal from overt political activism.

From the early 1960s onward, Bakhtiar increasingly assumed managerial roles in industrial enterprises, including firms affiliated with the Pahlavi Foundation and private companies operating in textiles, construction materials, dairy production, glass manufacturing, and infrastructure development. His cooperation with French companies, particularly in construction and engineering projects, proved financially rewarding and politically stabilizing. Archival evidence suggests that these activities significantly reduced his perception as a political threat by security institutions.

Bakhtiar's most notable successes occurred in industrial management, especially as CEO and board chairman of Vatan Textile Factory in Isfahan, where he implemented development plans, resolved tax disputes, recovered company assets, and improved financial performance. However, his experience was not uniformly successful, as illustrated by managerial challenges and eventual dismissal from the Pasteurized Milk & Dairy Company of Isfahan. Overall, the results highlight Bakhtiar's managerial competence, adaptability, and the regime's calculated tolerance toward economically integrated former dissidents.

Conclusion

The economic career of Shapour Bakhtiar between 1957 and 1977 exemplifies a strategic reconfiguration of elite roles under authoritarian conditions. His transition from political activism to economic management was neither accidental nor purely opportunistic; rather, it represented an adaptive response to repression, limited political opportunity, and personal constraints. From a historical-sociological perspective, Bakhtiar's case illustrates how authoritarian regimes seek to neutralize opposition by incorporating political elites into economic structures, thereby reducing their capacity for dissent while benefiting from their administrative skills.

At the same time, Bakhtiar's experience demonstrates that political elites, even under restrictive conditions, can exert meaningful influence in the economic sphere. His managerial achievements underscore the persistence of individual agency within

constrained systems. Ultimately, this study suggests that Bakhtiar's legacy cannot be adequately understood through a purely political lens; his economic activities constitute an integral component of his historical significance.

Bibliography

- Asnad-e Lāneh-e Jāsusi-ye Irān, Vol. 2. Tehran: Mo'assese-ye Motāle'āt va Pazhouheshhā-ye Siasi, 1386.
- Asnad, Bayānieh-hā va Sūrat-e Jalaseh-hā-ye Jebhe-ye Melli-ye Dovvom, Vol. 1, edited by Ali Shoja' and Behrouz Tirāni. Tehran: Chap-Pakhsh, 1395.
- Bakhtiar, Shapour. Yekrangi. Translated by Mahshid Amirshahi. Paris: Bi-na, 1361.
- Persht, Henri. "Enghelāb-e Irān / Goftogu." Motāle'āt-e Tārikhī, No. 4, Fall 1383.
- Jebhe-ye Melli be Revāyat-e Asnad-e SAVAK, Vol. 1. Tehran: Markaz-e Barrasi-ye Asnad-e Tārikhī-ye Vezārat-e Ettelā'āt, 1379.
- Khāterāt-e Shapour Bakhtiar, edited by Habib Lājavardi. Tehran: Markaz-e Motāle'āt-e Khāvarmiāneh-ye Dāneshgāh-e Harvard, 1385.
- Khosropanāh, Mohammad-Hosseini. "Jebhe-ye Melli-ye Chahārom va Enghelāb (1355-1357)." Nashrieh-ye Negāh-e Now, No. 120, Winter 1397.
- Dāneshnāme-ye Jahān-e Eslām, edited by Gholam'Ali Haddād Adel, Vol. 2. Tehran: Bonyād-e Dāyereh-ye Almāref, 1375.
- Rāji, Seyed Mohammad Hossein. Jabe-ye Siah: Negāhi Now be Yādāshthā-ye Amir Asadollah Alam. Qom: Daftar-e Nashr-e Ma'āref, 1399.
- Shapour Bakhtiar be Revāyat-e Asnad-e SAVAK. Tehran: Markaz-e Barrasi-ye Asnad-e Tārikhī-ye Vezārat-e Ettelā'āt, 1390.
- Shaukat, Hamid. Parvāz dar Zolmat (Zendegāni-ye Siasi-ye Shapour Bakhtiar). Cologne, Germany: Nashr-e Bāztāb, 2014.
- Tirāni, Amir. Haftād Sāl-e Pāydāri (Khāterāt-e Hossein Shāh Hosseini). Tehran: Nashr-e Chapkesh, 1394.
- Kouhestāni-Nezhād, Masoud. Hezb-e Irān. Tehran: Nashrāt-e Shirāzeh, 1379.
- Madani, Jalal-ud-Din. Tārikh-e Siasi-ye Mo'āser-e Irān, Vol. 2. Qom: Daftar-e Enteshārāt-e Eslāmi, 1384.
- Mashrouh-e Mozākerāt-e Majles-e Shorā-ye Melli, 27 Dey 1357, Dor-e 24, Jalaseh 207.
- Mehrabān, Rasoul. Barrasi-ye Mokhtasar-e Ahzāb-e Bourgeois-Liberal dar Moghābeleh bā Jonbesh-e Kārgarī va Enghelābi-ye Irān. Tehran: Nashrāt-e Peyk-e Irān, 1360.
- Najāti, Gholamreza. Tārikh-e Siasi-ye Bist-o Panj Sāleh-ye Irān (az Kūdetā tā Enghelāb). Tehran: Mo'assese-ye Khadamāt-e Farhangi-e Resā, 1371.
- Najāri-Rād, Taghi. SAVAK va Naqsh-e Ān dar Tahavvolāt-e Dākheli-ye Rezhim-e Shāh. Tehran: Markaz-e Asnād-e Enghelāb-e Eslāmi, 1378.

109 Abstract

Archival Sources (Asnād / Esnād)

Markaz-e Asnād-e Enghelāb-e Eslāmi (MERASAN), Retrieval Nos.: 44075, 160, 63-176, 34-176, 60-176, 36-176, 64-176, 9-176.

Sāzemān-e Asnād va Ketābkhāneh-ye Melli-ye Jomhuri-ye Eslāmi (SĀKMA), Retrieval Nos.: 24376-240, 291-56, 33201-320, 310-61506.

Ketābkhāneh, Mūzeh va Markaz-e Asnād-e Majles-e Shorā-ye Eslāmi (KEMĀM):

Esnād-e Pānzdahomin Dor-e Entekhabāt-e Esfahān, Dor-e 15, Karton 55, Jozveh-dān 5, Pousheh 1.

Esnād-e Shānzdahomin Dor-e Entekhabāt-e Majles-e Shorā-ye Melli, Hozeh-ye Entekhabie-ye Ābādān va Khorramshahr, Dor-e 16, Karton 156, Jozveh-dān 22, Pousheh 1.

Mo'assese-ye Motāle'āt va Pazhouheshhā-ye Siasi (MAPS), Retrieval Nos.: 10921-447818700, 11031-447811263, 27340-455923419, 27346-455928303, 41869-455020286, 41918-455031263, 42064-

شاپور بختیار در کسوت کنشگر اقتصادی ایران ۱۳۳۶-۱۳۵۶

فرشته جهانی*

علیرضا ملایی توانی**

چکیده

یکی از جنبه‌های کمتر شناخته‌شده زندگی شاپور بختیار فعالیت وی در حوزه اقتصاد است. پس از اینکه در سال ۱۳۳۶ فعالیت نهضت مقاومت ملی رو به کاهش گذاشت و یاس و ناامیدی نیروهای سیاسی را فرا گرفت، بختیار در چهره یک کنشگر اقتصادی ظاهر شد. مسئله اصلی پژوهش این است که چرا و چگونه شاپور بختیار یک فعال سیاسی دو آتش به سمت فعالیت‌های اقتصادی گرایش پیدا کرد؟ در این میدان چه نقش‌هایی را بر عهده گرفت و چه کارنامه‌ای از خود بر جای گذاشت؟ فرضیه پژوهش این است که بختیار به دلیل ناامیدی از نتایج فعالیت‌های سیاسی و محدودیت‌های اجتماعی به عرصه اقتصادی روی آورد تا از فشارهای سیاسی فاصله بگیرد و مشکلات مالی خود را حل کند.

این مقاله به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر اسناد منتشر نشده فرآیند تغییر نقش بختیار از یک فعال سیاسی به یک فعال اقتصادی را بررسی کرده و نشان می‌دهد که بختیار در دوران پس از کنار رفتن از فعالیت‌های سیاسی توانست به یکی از چهره‌های اقتصادی در ایران تبدیل شود. وی در شرکت‌های وابسته به بنیاد پهلوی و سایر شرکت‌های خصوصی نقش‌های مدیریتی ایفا کرد و در صنایع مختلف از جمله لبنیات، شیشه، و مصالح ساختمانی فعال شد. این تغییر مسیر به او این امکان را داد که از فشارهای سیاسی کاسته و خود را در موقعیتی کمتر تحت نظارت قرار دهد. همچنین فعالیت‌های اقتصادی بختیار به

* مدرس مدعو گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران (نویسنده مسئول)،
Fereshtejahani65@gmail.com، کد ارکید: 0000-0002-8533-5912

** استاد، گروه پژوهشی تاریخ فکری و فرهنگی ایران، پژوهشکده تاریخ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و
مطالعات فرهنگی، تهران، ایران، mollainet@yahoo.com، کد ارکید: ۰۵۴۳-۱۱۴۴-۰۰۰۴-۰۰۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۰

ویژه در همکاری با شرکت‌های فرانسوی، نشان‌دهنده نوعی تطبیق با شرایط موجود و استفاده از موقعیت‌های اقتصادی برای برطرف کردن مشکلات مالی و شخصی‌اش بود.

کلیدواژه‌ها: شاپور بختیار، اقتصاد، شرکت داکتیران، شرکت وطن، مدیریت صنایع.

۱. مقدمه

در طول تاریخ، انسان‌ها در حوزه‌های گوناگون زندگی عملکردی متفاوت از خود نشان داده‌اند؛ برخی در عرصه سیاست درخشان ظاهر شده‌اند، برخی در میدان اقتصاد و برخی در قلمرو اندیشه و فرهنگ. این تفاوت‌ها نه تنها از ویژگی‌های شخصیتی افراد ناشی می‌شود، بلکه بازتابی از شرایط تاریخی، اجتماعی و حتی تحولات فردی آن‌ها نیز هست. شاپور بختیار، یکی از چهره‌های بحث‌برانگیز تاریخ معاصر ایران نمونه‌ای بارز از چنین چرخش و تنوعی در مسیر زندگی فردی و اجتماعی است. اگرچه عمدتاً به عنوان یک چهره سیاسی و نخست‌وزیر واپسین ماه‌های حکومت پهلوی شناخته می‌شود اما واقعیت این است که بختیار در دوره‌ای طولانی از زندگی‌اش به دور از هیاهوی سیاست، در حوزه اقتصاد نیز نقشی مؤثر و گاه موفق ایفا کرده است.

برخلاف باور عمومی که او را فردی فاقد توانمندی‌های اقتصادی می‌داند، بررسی دقیق اسناد و فعالیت‌های اقتصادی وی در فاصله سال‌های ۱۳۳۶ تا ۱۳۵۶ نشان می‌دهد که بختیار در مدیریت، کارآفرینی و حضور در صنایع و شرکت‌های گوناگون، کارنامه‌ای قابل توجه از خود به جای گذاشته است. این مقدمه تلاشی است برای ورود به بخشی کمتر شناخته شده از زندگی شاپور بختیار؛ بخشی که در میان غبار فراموشی و قضاوت‌های سیاسی پنهان مانده اما می‌تواند پرتوی تازه بر سیمای واقعی این چهره سیاسی و اجتماعی بیفکند.

این پژوهش قصد دارد به بررسی دلایل و فرآیند تغییر مسیر بختیار از یک فعال سیاسی به یک فعال اقتصادی بپردازد و کارنامه اقتصادی وی را در این بازه زمانی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد.

بیشتر پژوهش‌ها و تحقیقات موجود در این زمینه بر جنبه‌های سیاسی زندگی بختیار متمرکز بوده و فعالیت‌های اقتصادی وی در این دوره کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این غفلت از سوی محققان به دلایل مختلفی از جمله کمبود منابع و اسناد معتبر در دسترس و همچنین تمرکز بیشتر بر تحولات سیاسی آن دوره است. جالب آنکه حتی شاپور بختیار

شاپور بختیار در کسوت کنشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۱۳

هم در آثار منتشر شده خود مانند کتاب‌های «یک‌رنگی» و «سی و هفت روز پس از سی و هفت سال» و حتی «خاطرات شاپور بختیار» که به کوشش مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد در گفت و گو با او تهیه شده بود عمدتاً بر فعالیت‌های سیاسی‌اش تمرکز کرده و به فعالیت‌های اقتصادی خود اشاره‌ای نکرده است.

در تحقیقات پیشین برخی از پژوهشگران به طور پراکنده به فعالیت‌های اقتصادی بختیار اشاره کرده‌اند برای نمونه در مقاله‌ای با عنوان «شاپور بختیار» به قلم محمد حسن صنعتی در لابه‌لای بررسی فعالیت سیاسی بختیار در حد اشاره‌ای مختصر به فعالیت‌های اقتصادی بختیار اشاره کرده است. افزون بر این در کتاب «شاپور بختیار به روایت اسناد ساواک»، اسناد محدودی درباره پیوندهای اقتصادی بختیار با برخی شرکت‌های خارجی و ایرانی آمده است. همچنین در کتاب «پرواز در ظلمت» اثر حمید شوکت که به طور عمده به زندگی سیاسی بختیار می‌پردازد، تنها به اشاره‌های کوتاهی از فعالیت‌های اقتصادی وی پرداخته شده و این مقوله در حاشیه قرار گرفته است. با بررسی خاطرات دوستان و هم عصران بختیار مشخص شد به فعالیت‌های اقتصادی بختیار توجهی نشده است. این در حالی است که در بازه زمانی ۱۳۳۶ تا ۱۳۵۶ش، شاپور بختیار به عنوان یک کنشگر اقتصادی با همکاری با شرکت‌های فرانسوی و دیگر بخش‌های اقتصادی ایران نقشی فعال ایفا کرده است که به طور جدی در تحقیقات پیشین مورد بررسی قرار نگرفته است.

پژوهش حاضر با هدف پر کردن این خلاء به طور خاص به بررسی تحول شاپور بختیار از یک کنشگر سیاسی به یک فعال اقتصادی می‌پردازد. این تحقیق با استفاده از اسناد منتشر نشده، منابع آرشیوی و مستندات جدید به تحلیل کارنامه اقتصادی بختیار در این دوره زمانی می‌پردازد و ارتباط این فعالیت‌ها با تحولات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آن دوران را روشن می‌کند.

۲. شاپور بختیار؛ زمینه‌ها و انگیزه‌های ورود به عرصه سیاست

برای تحلیل شخصیت و عملکرد شاپور بختیار، دوران کودکی و نوجوانی او اهمیت زیادی دارد چون شخصیتش در این دوران شکل گرفت. او از یک محیط بختیاری و دورافتاده به بیروت تحت سلطه غربی‌ها و سپس به فرانسه سفر کرد و دلبسته فرهنگ فرانسه شد.

شاپور بختیار در ۴ تیر ۱۲۹۳ در کنرک (جنوب غربی شهرکرد) به دنیا آمد. پدرش محمدرضاخان، فرماندار یزد و اصفهان بود (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۷۵: ۴۲۸). بختیار در

۷ سالگی مادرش را از دست داد و در روستا خواندن و نوشتن را آموخت (بختیار، یکرنگی، ۱۳۶۱: ۱۸). پس از تحصیل ابتدایی در میان ایل بختیاری به اصفهان رفت و در مدرسه «صارمیه»^۱ تحصیل کرد. در ۱۶ سالگی با حمایت پدر به بیروت فرستاده شد و در مدرسه فرانسوی‌ها به ادامه تحصیل پرداخت. پس از اتمام دبیرستان به فرانسه رفت و در مارس خبر اعدام پدرش را شنید. در دی ۱۳۱۳ به ایران بازگشت (همان: ۲۰-۲۱). سه سال در ایران ماند (آرشو اسناد مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان)، شماره بازیابی ۴۴۰۷۵). در این مدت پیگیر امور مالیاتی املاک پدرش بود (سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی (ساکما): ۲۴۳۷۶-۲۴۰). سپس به فرانسه بازگشت از مدرسه «لویی لوگران» دیپلم گرفت و وارد دانشگاه سوربن شد. در این دوران با جریان‌های چپ‌گرا آشنا شد و به دیدگاه‌های ضد فاشیستی و ضد استبدادی گرایش یافت. در جنگ جهانی دوم به ارتش فرانسه پیوست و در جنگ داخلی اسپانیا علیه فرانکو و جنبش مقاومت فرانسه علیه نازی‌ها فعال بود (بختیار، یکرنگی، ۱۳۶۱: ۲۴-۳۰).

شاپور بختیار که تحت تأثیر جنبش‌های رهایی‌بخش فرانسه و اندیشه‌های ضد استبدادی قرار داشت پس از بازگشت به ایران در سال ۱۳۲۴ هـ ش / ۱۹۴۶ م به دنبال اصلاحات بود. او پس از ورود در کاخ خصوصی محمدرضا پهلوی به دیدار شاه رفت تا به گفته خودش «برای مملکت مفید واقع شود» (همان: ۳۵). در نهایت با کمک یکی از دوستان پدرش به وزارت کار پیوست و در سال ۱۳۲۵ به مدیریت اداره کار استان اصفهان رسید (شوکت، ۲۰۱۴: ۱۵۰).

با این حال مسئولیت‌های اداری برای تحقق آرزوهای سیاسی‌اش کافی نبود. از این‌رو در انتخابات دوره پانزدهم مجلس شورای ملی از اصفهان نامزد شد اما موفق نشد (کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (کمام)، اسناد پانزدهمین دوره انتخابات اصفهان، دوره ۱۵، کارتن ۵۵، جزوه‌دان ۵، پوشه ۱، سند شماره ۲۵۰؛ ساکما: ۵۶-۲۹۱). چند ماه بعد در نوروز ۱۳۲۶ ریاست اداره کار خوزستان را پذیرفت (مدنی، ۱۳۸۴: ۳۰۹). محبوبیت او در میان کارگران آبادان و آغاز مقدمات انتخابات دوره شانزدهم مجلس در آبان ۱۳۲۷ باعث شد دوباره وارد عرصه سیاست شود. این بار از حوزه خرمشهر نامزد شد اما علی‌رغم برخی اعتراض‌ها نتوانست به مجلس راه یابد (کمام، اسناد شانزدهمین دوره انتخابات مجلس شورای ملی حوزه انتخابیه آبادان و خرمشهر، دوره ۱۶، کارتن ۱۵۶، جزوه‌دان ۲۲، پوشه ۱، سند شماره ۱۵).

در دی ۱۳۳۰ بختیار بار دیگر در آبادان نامزد انتخابات دوره هفدهم مجلس شد اما به دلیل مخالفت مصدق انتخابات متوقف شد و او از راهیابی به مجلس بازماند (شوکت، ۱۹۵: ۲۰۱۴). چند ماه بعد معاون وزیر کار شد و در دولت دوم مصدق نیز سرپرستی این وزارتخانه را بر عهده گرفت. این شرایط دو نکته مهم را درباره او و رابطه اش با حکومت پهلوی نشان می دهد؛ نخست اینکه صلاحیت او در دوره های مختلفی که نامزد شده بود همواره مورد تأیید حکومت قرار داشت. دوم اینکه با وجود اعتراضات و اعتصابات علیه دولت نه تنها مجازاتی متوجه او نمی شد بلکه هر بار به مقامی بالاتر دست می یافت. منظور از این اعتراضات، تحرکات سیاسی و صنفی شاپور بختیار در جریان انتخابات دوره شانزدهم مجلس شورای ملی است که عمدتاً در مناطق کارگری جنوب کشور به ویژه خوزستان و در بین کارگران شرکت نفت آبادان و مسجد سلیمان رخ داد.

بختیار که در سال ۱۳۲۶ ریاست اداره کار خوزستان را بر عهده داشت در مدت کوتاهی در میان کارگران به ویژه کارگران بختیاری جایگاه قابل توجهی پیدا کرد. این محبوبیت بعدها زمینه ساز ورود او به عرصه انتخابات شد اما با شکست سنگین در حوزه های مختلف، موجی از اعتراضات در میان کارگران طرفدارش شکل گرفت (ساکما: ۶۱۵۰۶-۳۱۰). بر اساس اسناد، بختیار نقش فعالی در تحریک و سازمان دهی این اعتراضات داشت. اقدامات او شامل تشویق به اعتصاب، مراجعه گروهی به تلگراف خانه، تهدید و تطمیع مأموران و نیز درخواست برای تمدید انتخابات و افزایش صندوق های رأی بود (کمام، اسناد شانزدهمین دوره انتخابات مجلس شورای ملی حوزه انتخابیه آبادان و خرمشهر، دوره ۱۶، کارتن ۱۵۶، جزوه دان ۲۲، پوشه ۱، سند شماره ۷۰). برخی منابع اطلاعاتی در همان زمان او را فردی فرصت طلب، ثوری پرداز سیاسی و توطئه گر معرفی کرده اند (اسناد لانه جاسوسی ایران، ۱۳۸۶: ۶۴۵/۲).

با وجود این رفتارهای تحریک آمیز و بعضاً غیرقانونی نه تنها برخورد امنیتی یا قضایی ای با بختیار صورت نگرفت، بلکه او به تهران منتقل شد و بعدها مسئولیت های مهم تری نیز به وی واگذار گردید. این در حالی است که حتی برخی چهره های کارگری نیز در نامه ای به شاه، بختیار را به تلاش برای تشکیل دولتی خودمختار در جنوب کشور متهم کردند (ساکما: ۶۱۵۰۶-۳۱۰).

شاپور بختیار از ابتدای فعالیت سیاسی خود با شکست های متعددی روبه رو شد اما همواره در پی جلب توجه و کسب موقعیت های بالاتر بود. او در سال ۱۳۲۸ ه.ش با انتخاب

حزب ایران رسماً وارد سیاست شد تصمیمی که هم به دلایل شخصی و حرفه‌ای و هم به شرایط سیاسی آن زمان مرتبط بود.

پس از سقوط رضاشاه، ایران دستخوش تغییرات گسترده‌ای شد و حزب ایران با گرایش‌های ملی‌گرایانه و سوسیالیستی از استقلال، دموکراسی و عدالت اجتماعی حمایت می‌کرد (نجاتی، تاریخ بیست و پنج ساله سیاسی ایران، ۱۳۷۱: ۱۴۹-۱۵۰). بختیار که با این ایدئولوژی‌ها آشنا بود آن‌ها را با تمایلات سیاسی خود هماهنگ می‌دید. حمایت حزب ایران از مصدق و نهضت ملی شدن نفت نیز عامل مهم دیگری در پیوستن او به این حزب بود. بختیار که مصدق را شخصیتی استثنایی می‌دانست از این طریق تلاش کرد در مسیر دموکراسی و استقلال کشور نقش داشته باشد (یکرنگی، ۱۳۶۱: ۵۹-۷۰). یکی از دلایل دیگر پیوستن بختیار به حزب ایران، نقش آموزشی این حزب در آگاهی بخشی سیاسی بود. او در کلاس‌های حزبی به تدریس عقاید احزاب سیاسی ایران و جهان می‌پرداخت و نقش مهمی در آموزش اعضا داشت (کوهستانی‌نژاد، ۱۳۷۹: ۲۷۷-۲۷۸).

فعالیت بختیار در حزب ایران تأثیر قابل توجهی در تحولات سیاسی آن دوران داشت. در تیر ۱۳۳۹ به عنوان یکی از رهبران حزب به عضویت شورای عالی جبهه ملی دوم درآمد. انگیزه‌های او شامل حمایت از دموکراسی، استقلال کشور، مبارزه با رژیم شاه و ادامه راه مصدق بود (اسناد، بیانیه‌ها، و صورت جلسات جبهه ملی دوم، ۱۳۹۵: ۵۸). همچنین در میان دانشجویان و جوانان نقش رهبری مبارزات سیاسی را ایفا می‌کرد (خطرات شاپور بختیار، ۱۳۸۵: ۶۴-۶۸).

با شدت گرفتن محدودیت‌های حکومت پهلوی بر احزاب مخالف، بختیار و بسیاری از رهبران جبهه ملی به تدریج از سیاست کناره گرفتند. روند کناره‌گیری شاپور بختیار از سیاست و ورود او به عرصه اقتصاد از سال ۱۳۳۶ آغاز شد. او در فاصله سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۳۴، همزمان با فعالیت‌های نهضت مقاومت ملی چندین بار بازداشت شد (شاپور بختیار به روایت اسناد ساواک، ۱۳۹۰: ۱۳۹-۱۴۰). پس از آزادی به دلیل سرکوب‌های شدید سیاسی و فضای خفقان‌آمیز دهه ۱۳۳۰، بختیار و دیگر اعضای نهضت مقاومت ملی از شدت فعالیت‌های سیاسی خود کاستند. این وضعیت پس از قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ و افزایش فشارهای رژیم پهلوی بیش از پیش تشدید شد. در این دوره، بسیاری از فعالان سیاسی به ویژه رهبران جبهه ملی و نهضت آزادی، بازداشت و محاکمه شدند و تحت نظارت شدید قرار گرفتند (نجاری‌راد، ۱۳۷۸: ۱۴۲-۱۴۷). در آن زمان شاه حتی وجود دو حزب را نیز

شاپور بختیار در کسوت کُنشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۱۷

برنمی‌تایید (راجی، ۱۳۹۹: ۱۰۳). بنابراین با توجه به محدودیت‌های شدید اعمال شده بر احزاب، شاپور بختیار و دیگر سران جبهه ملی بین سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ از هر گونه فعالیت سیاسی فاصله گرفتند و عملاً از صحنه سیاست کنار گذاشته شدند.

۳. بختیار در چهره کُنشگری اقتصادی

۱.۳ پیمان مزارعه

در دهه ۱۳۳۰ش با افزایش فشارهای سیاسی شاپور بختیار مانند بسیاری از کُنشگران مسیر تازه‌ای را در اقتصاد آزمود. نخستین تجربه جدی او انعقاد پیمان مزارعه در خوزستان بود، قراردادی که در آن مالک زمین، اراضی بایر را برای کشت به کشاورزان واگذار کرده و در ازای آن بخشی از محصول را دریافت می‌کرد.

در سال ۱۳۳۶، بنگاه خالصه خوزستان در راستای سیاست عمران و آبادی دولت با متقاضیان ایجاد تأسیسات آبیاری قراردادهای مزارعه منعقد کرد. بختیار نیز برای ۵۰۰ هکتار از اراضی «چمل‌السخیل»^۲ چنین قراردادی امضا کرد (ساکما: ۳۳۲۰۱-۳۲۰). اگرچه در ابتدا این فرصت اقتصادی امیدوارکننده به نظر می‌رسید اما در سال ۱۳۳۷ش با دستور وزیر کشاورزی قراردادهای مزارعه در نزدیکی اهواز و خرمشهر لغو شد. پس از فسخ قرارداد، بختیار در ۱۶ اسفند ۱۳۳۷ درخواست غرامت کرد. پس از بررسی‌ها، اداره کل کشاورزی پرداخت ۲ میلیون و ۹۵ هزار و ۷۴۹ ریال بابت هزینه‌های انجام شده تأیید گردید. پرداخت نهایی را مشروط به تصویب وزارت کشاورزی دانست (ساکما: ۳۳۲۰۱-۳۲۰).

وزارت کشاورزی پس از بررسی، طی نامه‌ای اعلام کرد که اراضی مورد تقاضای شاپور بختیار به دلیل بایر و دیم بودن فعلاً قابل تقسیم نیستند و بنگاه خالصجات نیز به دلیل کمبود امکانات و اعتبارات قادر به عمران آن‌ها نیست. در صورت آماده‌سازی و بهره‌برداری امکان تقسیم این اراضی در آینده وجود خواهد داشت. همچنین، وزارت کشاورزی هشدار داد که نزدیکی این اراضی به شهر خطر تصرف غیرقانونی آن‌ها را افزایش می‌دهد و بنگاه خالصجات امکان جلوگیری از این تجاوزات را ندارد. بنابراین پیشنهاد شد که این زمین‌ها با اسناد ثبتی به اشخاص واگذار شوند تا از تصرف غیرقانونی آن‌ها جلوگیری شود (همان). در ادامه، به مفاد قرارداد مزارعه اشاره شد که بر اساس آن در صورت اجرای قانون فروش خالصجات، قراردادهای مزارعه قابل فسخ خواهند بود و اختیار این فسخ در دست بنگاه خالصجات است. همچنین بهره‌برداران حق احداث باغ را نداشتند و در صورت انجام

این کار در پایان قرارداد، تمامی تأسیسات ایجاد شده به دولت تعلق می‌گرفت. با این حال، وزارت کشاورزی تلویحاً پرداخت خسارت به بختیار را پذیرفت و پیشنهاد کرد که در صورت صرف نظر از مطالبه غرامت این اراضی به مدت ۱۰ سال با موافقت استانداری استان ششم، مجدداً از طریق قرارداد مزارعه در اختیار او قرار گیرد (همان).

بختیار پس از دریافت پاسخ وزارت کشاورزی از ادعای خسارت صرف‌نظر کرد و قرارداد مزارعه جدید او از تابستان ۱۳۴۰ منعقد شد. با این حال توانست در سال ۱۳۴۳، بخشی از اراضی خود (۲۰۰ هکتار) را به «شرکت نورد ایران» بفروشد (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۹). بررسی اسناد نشان می‌دهد که نخستین تجربه اقتصادی او با چالش‌های متعددی مواجه بود.

تجربه اقتصادی شاپور بختیار در ۱۳۳۶ ه.ش هر چند در ظاهر ناموفق به نظر می‌رسد اما نمایانگر جنبه‌ای کمتر شناخته شده از شخصیت او است. ورود او به عرصه اقتصاد علاوه بر واکنشی به محدودیت‌های سیاسی نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری و تلاش برای یافتن مسیرهای جایگزین جهت حفظ تأثیرگذاری‌اش بود. افزون بر این فسخ قرارداد مزارعه و درگیری‌های اداری مرتبط با آن، از یک سو ضعف ساختاری و بوروکراتیک دستگاه دولتی ایران را در مدیریت منابع و اجرای سیاست‌های توسعه‌ای آشکار می‌کند و از سوی دیگر چالش‌های پیش‌روی سرمایه‌گذاران و اصلاح‌طلبان در دوره‌ای که اقتصاد و سیاست به شدت تحت نفوذ دولت بود، نشان می‌دهد.

هرچند این تجربه دستاورد اقتصادی قابل توجهی برای بختیار نداشت اما راه ورود او به فعالیت‌های اقتصادی گسترده‌تر را باز کرد و هم زمان او را به درکی عمیق‌تر از سازوکارهای حکومتی ایران رساند.

۲.۳ همکاری با بنیاد پهلوی

سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۶ ش که از مقاطع مهم مبارزه با رژیم شاه محسوب می‌شود برای شاپور بختیار و تمامی اعضای جبهه ملی به دوران سکوت و انفعال سیاسی تبدیل شد. در این دوره بختیار علاوه بر مدیریت برخی کارخانه‌ها و شرکت‌های ایرانی به واسطه‌گری برای کمپانی‌های فرانسوی پرداخت. پیوندهای او با دربار از طریق «عبدالمجید اعلم»^۳ دوست نزدیک محمدرضا شاه باعث پیشرفت وی در عرصه‌های اقتصادی شد.

بختیار که با شکست‌های سیاسی و انحلال جبهه ملی مواجه شده بود از شاه درخواست کرد که اجازه دهد از ایران خارج شود و در فرانسه اقامت کند. به نظر می‌رسد که در آن زمان بختیار به دلیل شرایط روحی و مادی خود ناامید و سرخورده شده بود. گزارش‌های ساواک در سال ۱۳۴۳ش از وضعیت نامساعد روحی او و احتمال خودکشی او نیز این وضعیت را تایید می‌کند (شاپور بختیار به روایت اسناد ساواک، ۱۳۹۰: ۳۲۳).

در پاسخ به این درخواست، ساواک به ویژه سپهبد نصیری رئیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور، سعی کرد تا با کمک مادی به بختیار او را مجاب به ماندن در ایران کرده و به فعالیت‌های اقتصادی بپردازد (موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی (مپس)، بنگرید به پیوست شماره ۵ و ۶). این اقدام در کنار نگرانی ساواک از پیوستن بختیار به پسر عمویش سپهبد تیمور بختیار که در خارج از کشور علیه حکومت فعالیت می‌کرد، نشان می‌دهد که هدف اصلی رژیم جلوگیری از فعالیت سیاسی بختیار و جذب او به حوزه اقتصاد بود.

این تغییر مسیر در زندگی بختیار که از عرصه سیاست به سمت فعالیت‌های اقتصادی سوق داده شد، نه تنها نشان‌دهنده تغییر رویکردی در مسیر زندگی او بود بلکه در نهایت باعث فاصله گرفتن او از فعالیت‌های سیاسی ضد حکومتی شد. روابط نزدیک او با برادران برومند و همچنین مدیریت دو شرکت مرتبط با بنیاد پهلوی، نشان‌دهنده ارتباطات قابل توجه او با حلقه‌های نزدیک به دربار بود. این امر حاکی از نقش بختیار در فضای اقتصادی وابسته به ساختارهای قدرت زمان خود است.

۳.۳ همکاری با شرکت‌های فرانسوی

در سال ۱۳۴۵ش شاپور بختیار مدیریت شرکت مقاطعه کاری هامون را داشت وی شرکت هامون را با کمک مهندس جهانگیر حق‌شناس^۴ و با سرمایه اصلی مصطفی فاتح تشکیل داده بود و در اثر توصیه مصطفی فاتح مقاطعه پنج میلیون تومانی بین شاه آباد غرب و تنگ بلادن را گرفته بود. این شرکت در ۲۴ آبان ۱۳۴۶ منحل شد و بختیار به دلیل اختلاف با حق‌شناس پیش از انحلال از آن جدا شد و بعد از آن به شرکت فرانسوی ساسر (Saser) پیوست (مپس، شماره ۴۲۰۶۴-۴۵۵۱۰۱۰۸۴). شرکت ساسر در زمینه ساخت سد فعالیت می‌کرد (مپس، شماره ۴۹۸۰۳-۴۴۹۰۱۱۱۹۶). در این شرکت بختیار مسئولیت امور حقوقی و قضایی را بر عهده داشت و حقوق ماهیانه ۲۵ هزار ریال دریافت می‌کرد. با کمک‌های اضافی مجموع درآمد او در خرداد ۱۳۴۷ش به ۳۵ هزار و ۲۰۰ ریال رسید

(مپس، سند شماره ۱۱۰۳۱-۴۴۷۸۱۱۲۶۳). اگرچه بختیار پیش از این به دلیل مشکلات مالی و روحی درخواست خروج از کشور داده بود اما با ورود او به فعالیت‌های اقتصادی مانند مدیریت شرکت مقاطعه‌کاری هامون و سپس همکاری با شرکت فرانسوی ساسر، وضعیت مالی‌اش بهبود یافت و این تغییر باعث شد تا انگیزه اولیه‌اش برای مهاجرت کاهش یابد و به فردی تبدیل شد که دیگر تهدید سیاسی برای رژیم محسوب نمی‌شد. به ویژه در یکی از گزارش‌ها شاه در ملاقات با وزیر آب و برق به ضعف سیاسی و بی‌اهمیتی بختیار اشاره می‌کند و او را فردی بی‌خطر و ناتوان در ایجاد تغییرات مهم در سیستم سیاسی می‌داند (مراسن، شماره‌بازیابی ۱۶۰؛ مپس، شماره ۴۹۶۱۱-۴۵۵۲۲۳۶۷۶). این تغییر در موقعیت بختیار که از یک چهره سیاسی مخالف به یک عنصر اقتصادی وابسته به شرکت‌های فرانسوی تبدیل شده بود، نشان‌دهنده رویکرد رژیم پهلوی در جذب مخالفان و کم‌خطرسازی آن‌ها از طریق مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی است.

۴.۳ مدیریت شرکت سهامی کارخانه وطن

نخستین تجربه کاری شاپور بختیار در ایران به حوزه کار و وزارت کار بازمی‌گردد. او در سال ۱۳۲۵ش به سمت مدیر اداره کار استان اصفهان منصوب شد سپس بیش از سه سال نیز مدیریت اداره کار خوزستان را بر عهده داشت. بدون شک، تجربه او در امور اداری و مدیریتی تأثیر بسزایی در پیشرفت فعالیت‌های اقتصادی‌اش داشت.

یکی از موفق‌ترین فعالیت‌های اقتصادی بختیار، همکاری او با چندین شرکت و کارخانه در اصفهان بود. در سال ۱۳۵۰ او کارخانه موزائیک و کاشی‌سازی را به طور مستقل در اصفهان تأسیس کرد (مپس، سند شماره ۴۹۳۰۵-۴۵۵۲۲۹۴۱۰). همزمان مدیریت داخلی کارخانه نساجی وطن را نیز بر عهده گرفت. کارخانه وطن به تولیدات نساجی اختصاص داشت و با کارخانه موزائیک‌سازی متفاوت بود. به نظر می‌رسد بختیار به طور همزمان مسئولیت مدیریت دو کارخانه مستقل را بر عهده داشته است و برای اداره بهتر واحد تولیدی موزائیک و کاشی فردی به نام آقای محمد کریمی را به عنوان سرپرست این کارخانه منصوب کرده بود (همان)^۵ اگرچه اطلاعات دقیقی در مورد کارخانه موزائیک‌سازی در دست نیست اما شواهد نشان می‌دهد که او توانست با اجرای طرح‌های توسعه‌ای هر دو کارخانه را گسترش دهد و منافع مالی قابل توجهی برای شرکت‌ها به دست آورد.

شاپور بختیار در کسوت کُشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۲۱

کارخانه وطن یکی از واحدهای مهم صنعتی شهر اصفهان بود که فعالیت اصلی آن در حوزه تولید پارچه و محصولات نساجی متمرکز بود. مدیریت این کارخانه جایگاه قابل توجهی در مسیر فعالیت‌های اقتصادی شاپور بختیار داشت. در دوران تصدی بختیار تمرکز اصلی او بر توسعه اقتصادی و بهبود وضعیت مالی کارخانه بود (روزنامه اطلاعات مورخ ۱۳۵۸/۱۲/۱۶).

کارگران کارخانه وطن از مدیریت بختیار رضایت داشتند و اقدامات او را در سامان‌دهی وضعیت کارخانه مؤثر می‌دانستند. کمتر از دو سال پس از آغاز فعالیت این کارخانه، بختیار طی قراردادی شامل ۱۰ ماده و یک تبصره، به سمت مدیرعامل شرکت منصوب شد (مپس، سند شماره ۴۹۳۰۵-۴۵۵۲۲۹۴۱۰). در فروردین ۱۳۵۲ کارخانه وطن اصفهان (سهامی خاص) قرارداد مدیریت بختیار را برای دو سال دیگر تمدید کرد و حقوق ماهیانه او را ۱۵۰ هزار ریال تعیین نمود. علاوه بر این شرکت موظف شد معادل یک ماه حقوق به عنوان عیدی پرداخت کند و برای هزینه‌های سفر کاری او به تهران روزانه ۲۵۰۰ ریال در نظر بگیرد. مدت مأموریت‌های ماهانه او حداکثر ۱۵ روز تعیین شد. همچنین در صورت بیماری، تمامی هزینه‌های درمان از جمله هزینه‌های بیمارستانی و دارو بر عهده شرکت بود. بختیار سالانه یک ماه مرخصی با حقوق نیز دریافت می‌کرد (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۳۲).

این امتیازات و ارتقای شغلی نتیجه عملکرد مثبت بختیار در مدیریت کارخانه بود. هیئت‌مدیره چندین بار از تلاش‌های او تقدیر کرد و عملکردش را مؤثر ارزیابی نمود. در یکی از تقدیرنامه‌های رسمی از نقش بختیار در توسعه کارخانه، حل مشکلات مالیاتی معوقه و بازپس‌گیری زمین‌های شرکت از افراد غیر قدردانی شد. در همین راستا، در سال ۱۳۵۳، هیئت‌مدیره تصمیم گرفت پاداشی به مبلغ یک میلیون و ۵۰۰ هزار ریال به او پرداخت کند (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۶۳).^۶ همچنین حقوق ماهیانه بختیار به ۱۸۰ هزار ریال افزایش یافت (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۳۴).

موفقیت‌های بختیار در کارخانه وطن همچنان ادامه داشت. در ۷ مرداد ۱۳۵۴، هیئت‌مدیره مجدداً او را برای دو سال دیگر به عنوان رئیس هیئت‌مدیره و مدیرعامل انتخاب کرد (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۶۰). به نظر می‌رسد که این دستاوردها باعث شد دغدغه‌های مالی او برطرف شود و از فعالیت‌های سیاسی فاصله بگیرد. بر اساس گزارش‌های ساواک، بختیار در دوران فعالیتش در کارخانه وطن هیچ گونه فعالیت سیاسی

انجام نداد (مپس، سند شماره ۲۷۳۴۰ - ۴۵۵۹۲۳۴۱۹). این موضوع می‌تواند نشان‌دهنده تغییر تمرکز او از سیاست به اقتصاد باشد، یا این‌که او در آن دوره، اقتصاد را بستر مناسبی برای فعالیت‌های خود می‌دانست.

در مجموع، برخلاف ناکامی‌های او در عرصه سیاست، بختیار در حوزه اقتصادی توانست موفقیت‌های چشمگیری کسب کند. مهم‌ترین دستاوردهای او در کارخانه وطن عبارت بودند از:

۱. مهارت‌های مدیریتی و تأثیر آن بر توسعه کارخانه

بختیار با تکیه بر تجربه‌اش در امور اداری و مدیریتی، توانست کارخانه وطن را از وضعیت نامشخص به یک واحد تولیدی موفق تبدیل کند. توانایی او در برنامه‌ریزی و مدیریت منابع، اجرای طرح‌های توسعه‌ای و جلب رضایت کارگران و هیئت‌مدیره، نشان‌دهنده دیدگاه راهبردی او در مدیریت صنعتی است.

۲. نقش بختیار در بهبود شرایط مالی کارخانه

یکی از چالش‌های عمده‌ای که بختیار با آن مواجه شد، مشکلات مالیاتی معوق کارخانه بود. او توانست این مسائل را به گونه‌ای حل کند که حداکثر منافع شرکت حفظ شود. علاوه بر این، افزایش حقوق و مزایای او طی سال‌های فعالیتش، نشان از ارزش‌آفرینی او برای کارخانه دارد.

۳. توانایی در حل بحران‌ها و مذاکره

یکی دیگر از اقدامات کلیدی بختیار، بازپس‌گیری زمین‌های کارخانه از افراد غیر بود. این اقدام که نیازمند مهارت‌های مذاکره و مدیریت بحران است، به توسعه فضای کاری کارخانه کمک کرد و ظرفیت تولید را افزایش داد (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۶۳).

اقدامات شاپور بختیار موجب شد کارخانه وطن به یکی از واحدهای تولیدی موفق تبدیل شود و او در مدیریت صنعتی به چهره‌ای تأثیرگذار بدل گردد.

۵.۳ ریاست هیات مدیره شرکت شیر و لبنیات پاستوریزه اصفهان

شاپور بختیار همزمان با حضور در کارخانه وطن، عضویت در هیئت مدیره شرکت شیر و لبنیات پاستوریزه اصفهان را نیز بر عهده داشت (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۳۶). به

شاپور بختیار در کسوت کُشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۳۳

دلیل عملکرد موفق در این شرکت، در دهم بهمن ۱۳۵۱ به ریاست هیئت مدیره ارتقا یافت (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۶۴). هیئت مدیره شرکت اختیارات فراوانی به بختیار واگذار کرد که از جمله آن‌ها می‌توان به استخدام کارکنان، تعیین حقوق و مزایا، تهیه و تنظیم بودجه، تنظیم آئین‌نامه‌های مختلف اداری، استخدامی، مالی، معاملاتی و بهداشتی، پرداخت دیون و استیفای مطالبات، انجام معاملات تا مبلغ دو میلیون ریال و افتتاح حساب‌های جاری و سپرده اشاره کرد. شاپور بختیار بیش از سه سال ریاست این هیئت مدیره را بر عهده داشت (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۶۵). این اختیارات گسترده نشان می‌دهد که بختیار در ابتدای همکاری با این شرکت نیز نقشی کلیدی و تأثیرگذار ایفا می‌کرد و در مدیریت آن، به ویژه در بخش‌های مالی و اداری بسیار موفق عمل کرده است اما در ۳۱ شهریور ۱۳۵۳، حمید نقش تبریزی رئیس گروه مطالعاتی شرکت، در نامه‌ای به بختیار به برخی مشکلات موجود در شرکت اشاره کرد و پیشنهاداتی برای بهبود وضعیت ارائه داد. وی اظهار داشت که شرکت در وضعیت قدیمی و سنتی قرار دارد و از نظر مدیریتی نیاز به تغییرات اساسی دارد. مشکلات اصلی به شرح زیر بودند:

عدم تقسیم صحیح وظایف بر اساس تخصص، دخالت مدیرعامل در جزئیات و مسائل بی‌ربط کارخانه، عدم وضوح مسئولیت‌ها و وظایف، تداخل وظایف در مشاغل مختلف و تمرکز غیرمنطقی وظایف در دست افراد خاص. وی همچنین به مشکلات پرسنلی اشاره کرد و گفت که کادر مدیریتی به جز در بخش تولید صلاحیت لازم را ندارد. از دیگر مشکلات مطرح شده، روابط شخصی و عدم رعایت عدالت در استخدام‌ها و پرداخت حقوق، پایین بودن سطح تحصیلات در مشاغل کلیدی، کاهش روحیه کارکنان و نبود اعتماد بین آن‌ها بود. (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۳۸ - ۴۰).

تبریزی پیشنهاد کرد که باید وظایف شرکت بین واحدهای مختلف نظیر تولید، انبارها، توزیع، تعمیرات، حسابداری و امور اداری تقسیم شود. همچنین تقویت کادر پرسنلی و اجرای طرح طبقه‌بندی مشاغل جهت ایجاد عدالت در پرداخت‌ها، آموزش کارکنان در مشاغل کلیدی و تشویق کارکنان فعال نیز از پیشنهادات وی بود (مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۴۱). به نظر می‌رسد که این انتقادات جدی، زمینه‌ساز برکناری بختیار از هیئت مدیره شرکت شده است. این برکناری احتمالاً به دلیل ضعف در مدیریت پرسنلی و مشکلاتی که در سازماندهی و تقسیم وظایف به وجود آمده بود، صورت گرفت. بنابراین اگرچه شاپور بختیار در آغاز کار خود در شرکت به عنوان مدیری با اختیارات فراوان موفق

به انجام برخی اصلاحات و اقدامات مثبت شد اما در مواجهه با مشکلات ساختاری و مدیریتی که بر اساس انتقادات مطرح شده، نتوانست به طور مؤثر از پس آن‌ها برآید و این امر به برکناری او انجامید.

۶,۳ مدیر عامل شرکت داکتیران

در اواخر ۱۳۵۴ شاپور بختیار به عنوان کارمند و سپس به عنوان مدیر در شرکت ساختمانی شاهین شهر مشغول به کار شد. به نظر می‌رسد افراد مختلفی همچون سلطانی‌شهاب بختیاری، بهمن صمصام بختیاری، احمدقلی صمصام بختیاری، آقاخان برومند، اسدالله کیان و اسماعیل کیان سهامداران این شرکت بودند. مشخص نیست که میزان سرمایه این شرکت چقدر بوده است و شاپور بختیار چند سهم در این شرکت داشته است.^۷ علاوه بر این شاپور بختیار مدتی نیز مدیر عامل کارخانه شیشه‌سازی آبگینه بود اما به دلایلی نامعلوم نتوانست مدت زیادی با این شرکت همکاری کند (اسناد لانه جاسوسی ایران، ۱۳۸۶: ۲/۶۸۸؛ مپس، شماره بازیابی، ۴۱۸۶۹-۴۵۵۰۲۰۲۸۶). بختیار به درخواست عبدالمجید اعلم دوست و همکار خود که از سهامداران شرکت داکتیران بود، از این سمت استعفا داد و در سال ۱۳۵۵ ش سمت مدیرعاملی شرکت داکتیران را پذیرفت (مپس، سند شماره ۱۰۹۲۱-۴۴۷۸۱۸۷۰۰).

شرکت داکتیران با سرمایه‌گذاری ۱۶ میلیون ریال آغاز به کار کرد و فعالیت‌هایش شامل تولید لوله‌های آهنی قابل انعطاف، اتصالات شیر و سایر محصولات چدنی و فروش آن‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم بود (مپس، سند شماره ۴۱۸۶۹-۴۵۵۰۲۰۲۸۶). شرکت داکتیران ۶۰ هکتار زمین از بنیاد پهلوی خریداری کرده بود (همان). در میان افرادی که در شرکت داکتیران با شاپور بختیار همکاری می‌کردند، بهرام داویدخانیان رئیس هیئت مدیره، آلن میشل سنت پل (Alan Michelle St. Paul) معاون مدیر عامل، منوچهر ملکیان و ژوئل اوگراندژان (Joel Ograndjean) بازرس اصلی بودند. همچنین چندین نهاد مختلف سهامدار این شرکت بودند که فرانسوی‌ها ۳۵ درصد آن را در اختیار داشتند و سه بانک مختلف (بانک توسعه صنعتی و معدنی، بانک‌های ایران، و سرمایه‌گذاری بانک‌های ایران) هر کدام ۱۰ درصد از سهام را به خود اختصاص داده بودند. باقی مانده سهام نیز بین ۲۸۰ نفر توزیع شده بود (مپس، شماره بازیابی، ۴۱۸۶۹-۴۵۵۰۲۰۲۸۶). مدیران و افرادی که حق امضا در شرکت داکتیران داشتند شامل نمایندگان بنیاد پهلوی (محمدرضا یوسفی)، بانک توسعه

شاپور بختیار در کسوت کُشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۲۵

صنعتی و معدنی (عباس عقدائی)، سرمایه‌گذاری بانک‌های ایران (مهدی علی‌آبادی، عبدالمجید اعلم، سعید هدایت، «آلن دوتیس» (Alan Dutis)، «فرانسوا گران پیر» (Francois Gran Pierre) و «فرانسوا یل» (Francois Yale) بودند. (مپس، شمارهٔ بازیابی، ۴۱۸۶۹-۴۵۵۰۲۰۲۸۶).

شاپور بختیار علاوه بر مدیرعاملی شرکت داکتیران واقع در خیابان ویلا، مدیرعامل کارخانه پارچه‌بافی وطن اصفهان نیز بود و همزمان دفتری در خیابان فردوسی کوچه تمدن داشت (مپس، سند شماره، ۴۱۹۱۸-۴۵۵۰۳۱۲۶۳). با این حال در ۱۱ اسفند ۱۳۵۶ش، شاپور بختیار به طور ناگهانی از سمت مدیرعاملی شرکت داکتیران استعفا داد. استعفای ناگهانی شاپور بختیار از سمت مدیرعاملی شرکت داکتیران نیز قابل توجه است. به نظر می‌رسد که فشارهایی از سوی محمدرضا شاه باعث این استعفا شده باشد. شاه به وضوح از انتصاب بختیار ناراضی بود (مپس، سند شماره، ۲۷۳۴۶-۴۵۵۹۲۸۳۰۳). این مسئله به نوعی نشان‌دهنده تعارضات بین بختیار و رژیم شاهنشاهی است. احتمالاً بختیار به دلیل فعالیت‌های سیاسی‌اش یا تمایل به فاصله‌گیری از رژیم پهلوی، مجبور به استعفا شد. این استعفا می‌تواند گواهی بر تغییرات فکری و سیاسی بختیار در آن دوران باشد که شاید او قصد داشت مجدد از موقعیت‌های اقتصادی خود دور شده و به نوعی به نقش‌های سیاسی و اجتماعی‌اش برگردد.

شاپور بختیار در طول سال‌ها مدیرعامل کارخانهٔ فخر ایران وابسته به بنیاد پهلوی، شرکت اتکا و شرکت پخش شیشه جام بود و تا زمان نخست‌وزیری شریف امامی در سال ۱۳۵۷، درآمد ماهیانه‌ای از شرکت‌های وابسته به بنیاد پهلوی دریافت می‌کرد (مهربان، ۱۳۶۰: ۱۸۱). همچنین اسناد نشان می‌دهد که وی مدتی در دو کارخانه قند نیز فعالیت داشت. این حضور اقتصادی در شرکت‌های مرتبط با رژیم پهلوی، به ویژه در شرایطی که بختیار بعدها به عنوان مخالف سیاسی رژیم شناخته شد، مورد نقد و تردید منتقدان قرار گرفت. به گفته یکی از منابع وزارت امور خارجه آمریکا در دی‌ماه ۱۳۵۷، بختیار آن چنان که ظاهر می‌شود، مخالف تمام‌عیار رژیم نبوده و در طول سال‌های سکوت، از حمایت رژیم برخوردار بوده است (اسناد لانه جاسوسی ایران، ۱۳۸۶: ۶۸۵/۲).

با این حال باید توجه داشت که بختیار در این دوران تلاش می‌کرد تا فعالیت‌های اقتصادی خود را از سیاست جدا کند و در پاسخ به انتقادات اظهار می‌داشت که «کار کرده و مزد گرفته و آن را حلال می‌داند» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۲۷ دی ۱۳۵۷).

وی ظاهراً ژست مخالف داشت، اما روابطی دوستانه با برخی از کارگزاران رژیم برقرار کرده بود تا موقعیت اقتصادی خود را حفظ کند؛ از جمله اهدای ماشین آلات نساجی به مهندس حبیب‌الله مودب نفیسی، از نزدیکان دربار (روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۸/۱۲/۱۶).

این تناقض در شخصیت و عملکرد بختیار نشان‌دهنده پیچیدگی موقعیت وی است؛ از یک سو فردی توانمند در عرصه اقتصادی که در جهت توسعه فعالیت‌های خود گام برداشت و از سوی دیگر شخصی که تلاش داشت تا مخالفت سیاسی‌اش را از فعالیت‌های اقتصادی‌اش جدا نگه دارد. بنابراین توصیف بختیار صرفاً به عنوان مهره اقتصادی رژیم ساده‌سازی بیش از حد وضعیت او است و نادیده گرفتن ابعاد متناقض و پیچیده جایگاه وی در آن دوره تاریخی به شمار می‌آید.

مجموعه فعالیت های اقتصادی - مدیریتی شاپور بختیار (۱۳۳۶-۱۳۵۶)

ردیف	نوع فعالیت	سال فعالیت	نتایج و دستاوردها
۱	بختیار در پیمان مزارعه	۱۳۳۱-۱۳۳۸	بختیار با بنگاه خالصه برای ۵۰۰ هکتار از اراضی چهل‌سختیل قراردادی امضا کرد، اما این قرارداد بعد از کشت و قوس‌های فراوان در سال ۱۳۴۰ لغو شد. این اقدام نتیجه مطلوب و چشم‌گیری برای بختیار به دنبال نداشت.
۲	فعالیت در شرکت هامون	۱۳۳۸-۱۳۴۱	در سال ۱۳۴۵ شاپور بختیار مدیریت شرکت مقاطعه کاری هامون را داشت اما به دلیل اختلاف با مهندس جهانگیر حق‌شناس از ادامه همکاری با این شرکت انصراف داد.
۳	شرکت فرانسوی ساسر	۱۳۴۱	شرکت ساسر در زمینه ساخت سد فعالیت می‌کرد. در این شرکت بختیار مسئولیت امور حقوقی و قضایی را بر عهده داشت و حقوق ماهیانه بالایی دریافت می‌کرد. به دلیل بهبود شرایط مادی بختیار از فکر مهاجرت منصرف شد از سوی دیگر در این زمان بختیار به فردی تبدیل شد که برای نیروهای امنیتی و رژیم پهلوی تهدیدی به شمار نمی‌رفت.
۴	مدیر عامل شرکت سهامی کارخانه وطن	۱۳۵۰-۱۳۵۸	کارخانه وطن در زمینه تولیدات صنعتی فعالیت می‌کرد. بختیار توانست با اجرای طرح‌های توسعه‌ای کارخانه را گسترش دهد و منافع مالی قابل توجهی برای شرکت به دست آورد. بهبود شرایط مالی با دریافت مبالغی قابل توجه از این شرکت. تغییر تمرکز بختیار از سیاست به عرصه اقتصاد؛ بختیار در دوران فعالیتش در کارخانه وطن هیچ گونه فعالیت سیاسی انجام نداد.
۵	تأسیس کارخانه موزائیک و کاشی‌سازی اصفهان		اطلاعات و جزئیاتی از اقدامات شاپور بختیار در این کارخانه به دست نیامد.

شاپور بختیار در کسوت کُنشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۲۷

ردیف	نوع فعالیت	سال فعالیت	نتایج و دستاوردها
۶	عضو هیات مدیره شرکت شیر و لبنیات پاستوریزه اصفهان	۱۳۵۱-۱۳۵۳	ارتقا به ریاست هیئت مدیره شرکت شیر و لبنیات پاستوریزه اصفهان موفقیت‌های چشمگیر در بخش‌های مالی و اداری این شرکت اختلاف با حمید نقش تیریزی رئیس گروه مطالعاتی شرکت انتقاد از عملکرد بختیار در سال‌های پایانی همکاری با شرکت اگرچه شاپور بختیار در آغاز کار خود در شرکت به عنوان مدیری با اختیارات فراوان موفق به انجام برخی اصلاحات و اقدامات مثبت شد اما در مواجهه با مشکلات ساختاری و مدیریتی نتوانست به طور مؤثر از پس آن‌ها برآید و این امر به برکناری او انجامید.
۷	مدیر عامل شرکت داکتیران	۱۳۵۵-۱۱ اسفند ۱۳۵۶	فعالیت شرکت داکتیران شامل تولید لوله‌های آهنی قابل انعطاف، اتصالات شیر و سایر محصولات چدنی و فروش آن‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم بود. مدیران و افرادی که حق امضا در شرکت داکتیران داشتند شامل نمایندگان بنیاد پهلوی (محمدرضا یوسفی)، بانک توسعه صنعتی و معدنی (عباس عقدائی)، سرمایه‌گذاری بانک‌های ایران بودند. در ۱۱ اسفند ۱۳۵۶ ش، شاپور بختیار به طور ناگهانی از سمت مدیرعاملی شرکت داکتیران استعفا داد. به نظر می‌رسد بختیار به دلیل فعالیت‌های سیاسی‌اش یا تمایل به فاصله‌گیری از رژیم پهلوی، مجبور به استعفا شد.
۸	کارمند شرکت ساختمانی شاهین شهر	۱۳۵۶	در اواخر ۱۳۵۴ ش شاپور بختیار به عنوان کارمند و سپس به عنوان مدیر در شرکت ساختمانی شاهین شهر مشغول به کار شد. بختیار در این شرکت سهمی نداشت.
۹	مدیر عامل شرکت آبگینه	۱۳۵۴-۱۳۵۵	شاپور بختیار قبل از تصدی مدیر عامل شرکت داکتیران، مدیر عامل شرکت آبگینه بوده اما به درخواست عبدالعزیز اعلم که از سهامداران شرکت داکتیران و دوست و معاشری وی بود از این شرکت استعفا داد و سمت مدیرعاملی شرکت داکتیران را پذیرفت. جزئیات دیگری از شرکت آبگینه یافت نشد.
۱۰	مدیر عامل کارخانه پارچه‌بافی وطن	۱۳۵۵	اطلاعات زیادی از فعالیت شاپور بختیار به عنوان مدیر عامل کارخانه پارچه‌بافی وطن در دست نیست.

۴. بازگشت مجدد به عرصهٔ سیاسی

همان‌طور که گفته شد، در ۱۱ اسفند ۱۳۵۶ شاپور بختیار به طور ناگهانی از سمت مدیرعاملی شرکت داکتیران استعفا داد. این استعفا هم به دلیل فشارهای محمدرضا شاه و هم نشان‌دهنده تغییرات فکری و سیاسی بختیار در آن زمان بود زیرا در سال ۱۳۵۶ مجموعه‌ای از وقایع باعث شد تا فضای سیاسی ایران دوباره باز شود و جبهه ملی چهارم شکل بگیرد. یکی از این وقایع روی کار آمدن «جیمی کارتر» بود که موجب تحرک

نیروهای سیاسی ایران شد (طیرانی، ۱۳۹۴: ۴۶۴). کارتر هرچند قصد نداشت روابط آمریکا و ایران را محدود کند از شاه خواسته بود که به حقوق بشر توجه داشته باشد (پرشت، ۱۳۸۳: ۲۷۴). درخواست به اندازه‌ای اثر داشت که شاه مجبور به انجام اصلاحات جزئی و اعطای آزادی‌های سیاسی به احزاب شد.

جبهه ملی یکی از نخستین احزابی بود که پس از روی کار آمدن دموکرات‌ها فعالیت خود را از سر گرفت (طیرانی، ۱۳۹۴: ۴۶۴). در ۲۲ خرداد ۱۳۵۶، سنجابی، فروهر و بختیار نامه‌ای سرگشاده امضا کردند که هدف آن، تلاش برای تشکیل جبهه ملی چهارم بود (جبهه ملی به روایت اسناد ساواک، ۱۳۷۹: ۱/ ۲۳۵). اگرچه جبهه ملی نیروهای کمی داشت اما شهرت و پیشینه این جبهه می‌توانست تا حدی این کاستی را جبران کند. با این حال اختلافات داخلی در جبهه ملی پیش آمد. شاپور بختیار که مخالف همکاری با روحانیان بود درباره این اختلافات می‌گوید: «در داخل جبهه ملی، بر سر این که باید همچنان برای ایجاد دولت ملی لائیک جنگید یا باید به ملایان تمکین کرد و معمم شد، اختلاف داشتیم. عده‌ای مجذوب تعزیه گردانی خمینی و عده‌ای مرعوب آن شده بودند» (بختیار، یکرنگی، ۱۳۶۱: ۸۱). این اختلافات سبب شد تا نیروهای جبهه ملی از همان ابتدا به دو گروه تقسیم شوند؛ گروهی با سنجابی، فروهر و بختیار همکاری می‌کردند و گروه دیگر با مهدی بازرگان و همفکرانش. علی‌رغم تلاش‌ها برای اتحاد و تقویت توان سیاسی در تیر ۱۳۵۷، جبهه ملی نتوانست به موفقیت چندانی دست یابد. در تابستان ۱۳۵۷ اعضای هیئت اجرایی جبهه ملی ایران اصول هدف‌های جبهه را تدوین کرده و در دوم شهریور ۱۳۵۷ آن را منتشر کردند. در مقدمه این اصول آمده بود که برای واژگونی دستگاه استبدادی و سلطه‌گران بیگانه، باید نیروی ملی و متشکل به پاخاسته و بسیج شود (خسروپناه، ۱۳۹۷: ۲۱-۲۲). اما واقعیت این بود که جبهه ملی از نیروی کافی برخوردار نبود که نقشی مؤثر در هدایت تظاهرات مردمی ایفا کند.

اعضای جبهه ملی به مدت بیش از یک دهه از فعالیت سیاسی و اجتماعی در ایران دور بودند و همین امر باعث شد که نتوانند جایگاه مهمی در میان مردم داشته باشند. در این مدت شخصیت‌های مذهبی محبوبیت زیادی پیدا کرده بودند و مردم بیشتر به خواسته‌ها و اهداف آن‌ها توجه می‌کردند. شاپور بختیار به این تغییرات آگاه بود و با درک تغییر موازنه قدرت و نقش روزافزون مرجعیت مذهبی، تلاش کرد جایگاه جبهه ملی را با برقراری ارتباط با رهبران مذهبی باز تعریف کند. به همین دلیل هفتاد و هفت روز پس از نگارش

شاپور بختیار در کسوت کُنشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۲۹

نامه سه‌امضایی در تاریخ هفتم شهریور ۱۳۵۶ نامه‌ای به امام خمینی (ره) نوشت تا از نفوذ ایشان بهره‌برداری کند. در این نامه، بختیار از امام درخواست هدایت و حمایت کرد و به مرجعیت سیاسی ایشان اشاره نمود (مپس، بنگرید به پیوست شماره ۳۵).^۸ با این حال، به نظر می‌رسد امام خمینی (ره) به این نامه‌ها توجهی نشان نداده باشد چرا که تمرکز مردم و رهبران سیاسی بر تغییر رژیم و نه بر برنامه‌های اصلاحی جبهه ملی بود. با توجه به تحولات و تغییرات مختلف در زندگی شاپور بختیار می‌توان نتیجه گرفت که او هرچند در عرصه سیاست موفقیت‌چندانی نداشت اما فردی با استعداد و توانمندی‌های برجسته در زمینه‌های اقتصادی بود.

۵. نتیجه‌گیری

تحلیل تجربیات اقتصادی شاپور بختیار در دهه‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۵۰ش به ویژه همکاری با شرکت‌های داخلی و خارجی و مدیریت واحدهای صنعتی نشان می‌دهد که ورود او به عرصه اقتصاد نه تنها حاصل محدودیت‌های سیاسی و انسداد فضای کنشگری مدنی در ایران بود، بلکه بازتابی از تلاش یک کنشگر سیاسی برای باز تعریف جایگاه خود در ساختار قدرت اقتصادی و اداری پهلوی نیز محسوب می‌شود. از منظر جامعه‌شناسی تاریخی این گذار از سیاست به اقتصاد را می‌توان نوعی «تطابق استراتژیک» با ساختار اقتدارگرای حاکم تلقی کرد؛ ساختاری که با بهره‌گیری از سیاست جذب و کنترل می‌کوشید مخالفان بالقوه را از طریق ادغام در مناسبات اقتصادی و صنعتی از دایره تهدیدات سیاسی خارج سازد.

مطالعه موردی بختیار، ضمن آشکارسازی ناکارآمدی‌های مزمن بوروکراسی دولتی در مدیریت منابع طبیعی (مانند اراضی بایر) و ضعف‌های نهادی در تحقق پروژه‌های توسعه‌محور، در عین حال ظرفیت‌های فردی برای کنشگری اقتصادی در یک نظام کنترل‌شده و نیمه‌رانتی را نیز برجسته می‌کند. بختیار با بهره‌گیری از تجربیات مدیریتی و پیوندهای سیاسی پیشین، توانست با وجود برخی ناکامی‌های اولیه به موفقیت‌های قابل توجهی در مدیریت بنگاه‌های تولیدی دست یابد. این تحولات، علاوه بر تقویت جایگاه اقتصادی او موجب کاهش تهدید سیاسی‌اش از منظر نهادهای امنیتی نیز شد.

در نهایت، مسیر اقتصادی بختیار را می‌توان نمودی از پدیده «تغییر نقش اجتماعی نخبگان سیاسی در دولت‌های اقتدارگرا» دانست؛ فرآیندی که در آن کنشگران سیاسی در پی

سرکوب و تحدید، ناگزیر به بازتعریف هویت و عملکرد خود در قالب‌های غیرسیاسی می‌شوند؛ امری که خود به تحکیم کنترل دولت بر عرصه عمومی منجر می‌شود. تجربه بختیار به ویژه در عرصه مدیریت صنعتی، همچنین گویای آن است که نخبگان سیاسی در شرایط فقدان آزادی سیاسی، همچنان توان اثرگذاری بر روندهای اقتصادی هرچند در قالبی محدود و مشروط را حفظ می‌کنند.

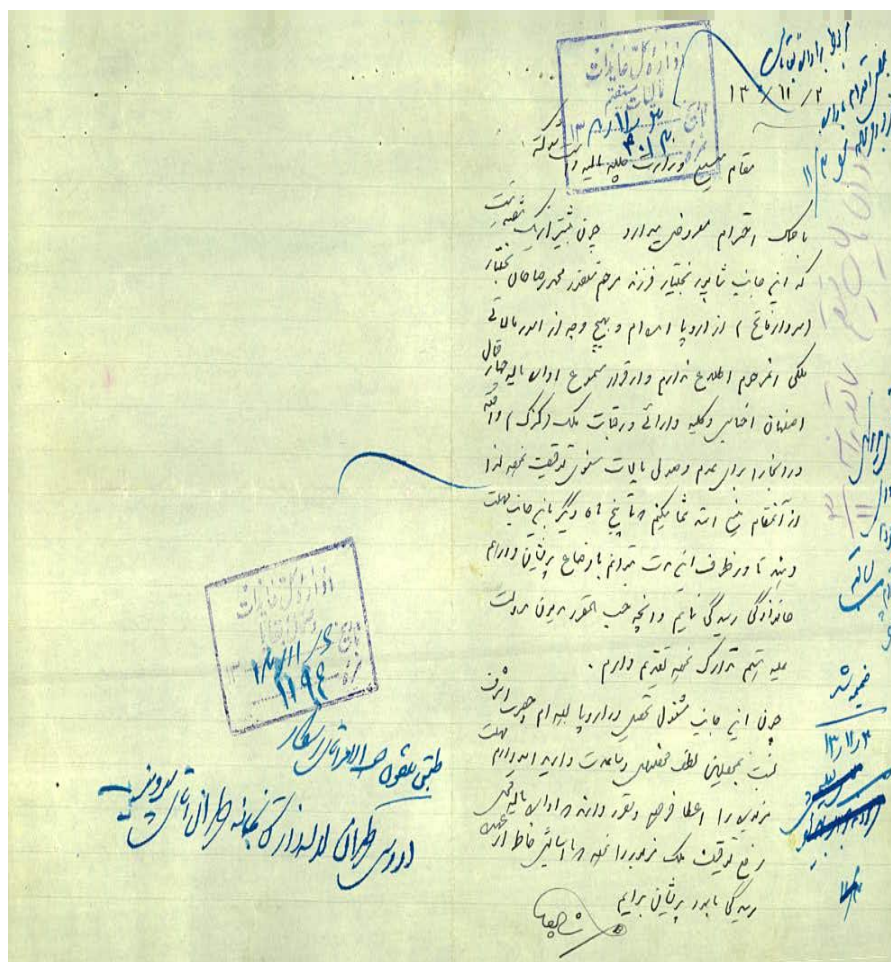
بررسی عملکرد اقتصادی شاپور بختیار نشان می‌دهد که وی مدیری توانمند و حرفه‌ای در حوزه صنعت و اقتصاد بود و توانست در مواجهه با شرایط متغیر، نقش مؤثری در اقتصاد ایران ایفا کند. به ویژه پس از سال ۱۳۴۲ و به دنبال ناکامی در فعالیت‌های سیاسی، بختیار مسیر خود را به سمت فعالیت‌های اقتصادی تغییر داد و در شرکت‌های وابسته به بنیاد پهلوی مشغول به کار شد. حضور او در شرکت‌هایی نظیر کارخانه وطن، داکتیران، شیشه قزوین، کارخانه فخر ایران و دیگر واحدهای صنعتی، نشان‌دهنده توانایی‌های مدیریتی و اقتصادی او بود.

نکته قابل توجه آن است که بختیار در این دوره توانست به عنوان یک مدیر صنعتی موفق شناخته شود و در حوزه‌های مختلف اقتصادی به پیشرفت‌هایی چشمگیر دست یابد. به ویژه در کارخانه وطن، وی در مقام رئیس هیئت مدیره و مدیرعامل، مشکلات مالی و اداری شرکت را حل کرده و در مسیر توسعه آن گام‌های مؤثری برداشت. موفقیت‌های او در زمینه نیروی انسانی، مدیریت منابع و مذاکره برای بازپس‌گیری املاک شرکت، بختیار را به یکی از مدیران برجسته و مجرب حوزه صنعت بدل ساخت. با این حال روابط فامیلی با سپهبد تیمور بختیار مانع از دستیابی او به مناصب دولتی بالاتر شد. با این وجود بختیار توانست از طریق فعالیت در بنگاه‌های وابسته به بنیاد پهلوی، درآمد قابل توجهی کسب کند و در حوزه اقتصادی موفق ظاهر شود.

به طور کلی به نظر می‌رسد اگر بختیار مسیر سیاسی را کنار می‌گذاشت و تمرکز خود را صرفاً بر فعالیت‌های اقتصادی می‌نهاد، می‌توانست در قامت یک کارآفرین برجسته و مدیر موفق، جایگاهی ماندگار در تاریخ اقتصادی ایران پیدا کند.

شاپور بختیار در کسوت کُشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۳۱

پیوست‌ها

پیوست شماره ۱؛ شاپور بختیار در تلاش برای رفع توقیف املاک پدر

(ساکما: ۲۴۳۶-۲۴۰).

ص ۴۰

استخراج آراء حوزه سه هومارین خاتمه یافت و اسامی حائزین اکثریت و نه ارندگان آراء را بشرح آتی توضیح
 ده اند چونند پس از ثبت در دفتر صورت مجلس ضبط گردید *

۱۳- در تمام طول مدت توزیع تعرفه واخذ رأی و استخراج آراء کلیه صند و قهای محتوی آراء پوسیده اعضا
 انجمن مصهور و تحویل مایه مومین شهر یابی میشد و بعد اهم صحیحاً از مایه مومین دریافت میگردد و است -

۱۴- در تمام طول مدت انتخابات طبق تصویب نامه شماره ۳۳۳۷ مقررات حکومت نظامی موقوفاً اجرا
 و اهالی آزادانه باین وظیفه مقید و اجتماعی خود پرور اختند *

۱۵- تعدد آرائی که پس از شماره در کلیه صند و قهای کسری اضافه بود به شرح ذیل است -

صند و قهای کسری که سر رأی نه اشتغالند	صند و قهای کسری که اضافه داشتند
حوزه مرکزی ۹ برگ	ارندستان ۲۰۴ برگ
= بخشا و ۲۳ برگ	= ۳۵
= ۴ و ۴ =	= ۱۶۸
= کراچ ۱۳ =	= ۲۰
	= ۱۹۵
	= ۲۴
	= ۷۳
	= ۸

۱۶- ساعات توزیع تعرفه واخذ رأی در پنج روز مقرا از سه ونیم بظهر تا ظهر و از نه وساعت بعد از ظهر تا ساعت
 پنج ونیم تعیین و در هر روز هفت ساعت توزیع تعرفه واخذ رأی میشد *

اینک اسامی نه ارندگان رأی در شهر اصفهان و شعب فرعی بشرح زیر است

شماره یف اسم	تعدد آراء	شماره یف	نام و نشان	تعدد آراء
۱- آقای نیک پس	۲۸۵۲۰ رأی	۱۰	آقای عرفان	۳۳۲ رأی
۲- حبیب الهامیسن	۲۵۶۷۱ =	۱۱	= محی الدین کاشفی	۷۸ =
۳- صفا امامیسن	۱۸۲۵۶ =	۱۲	= عماد السلطنه ناطلی	۴۱ =
۴- حاتم ولت آبادی	۱۶۴۰۵ =	۱۳	= نورصاد قس	۵۰ =
۵- آقای دکتر شاهپور بختیار	۶۵۹۹۲ =	۱۴	= تقی فد اکار	
۶- غلامحسین روینی	۳۱۵۳ =	۱۵	= دکتر نعمت اله	۱۹۸ =
۷- سید جمال سده هی	۳۱۴۰ =	۱۶	= محمد علی تازرونی	۸۱ =
۸- شیخ باقر کرمانی	۲۶۸۷ =	۱۷	= دکتر حسن انواری	۸۹ =
۹- ضیاء علامه	۲۵۱۴ =	۱۸	= ابوالقاسم اشراقی	۹۶ =

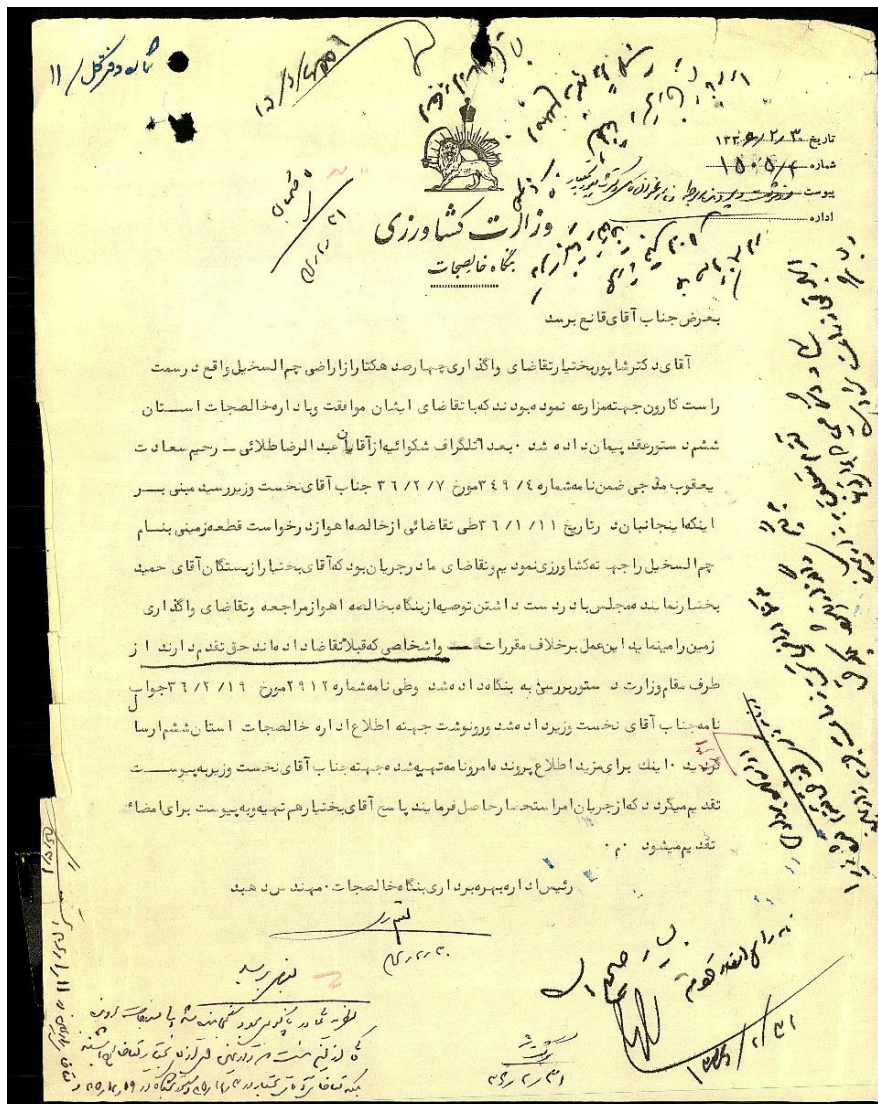
بص

پیوست شماره ۲: تعداد آراء شاپور بختیار

در پانزدهمین دوره مجلس شورای ملی در حوزه انتخابیه اصفهان

(کمام، اسناد پانزدهمین دوره انتخابات اصفهان، دوره ۱۵، کارتن ۵۵، جزوه دان ۵، پوشه ۱).

شاہپور بختیار در کسوت کُشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۳۳

پیوست شماره ۳: انعقاد پیمان مزارعه در خوزستان

(ساکما: ۳۳۲۰۱ - ۳۲۰)

(ساکما: ۲۳۲۰۱ - ۲۲۰).

دوازدهم آذر ۱۳۴۳

به پیشگاه اعلی حضرت هایرن شفق الهی

پس از تحمل نایب مانی ای بختیار بر چاک منم دیدم که ادا نه زندگی دوازدهم
چهاردهم دی و هم از نظر من میسر است. این نهایت خیر از پیشگاه مبارک
تعالی دارد که منظر رشیدی یک زندگی ایام و حالی از خدمت و محضر برای رسیدن دلت
به تعلیم و تربیت فرزندم منور نماید که دستگاه مربوط راجع بعد از گذر ایام مرا
اندام نماید.
جای آنست که خاطره طر را منقول نمایم ولی هیچقدر معروفی ندارد که با وجود
چندین پیش از اوقات ذات همایونی دستور رسیدنی در میم احوالات نسبت به کار
نموده تا با سبب این توهم منی بر من غایت اعلی حضرت بر جا است دستگاه دلت از
ایمان و تقیسات و حق نشی؟ دست نخواهد گشت.
اگر نه از پیشگاه با نونی تفاهل احوال مهاجرت با فرزندم را دارم میزایم با هراخت و
صداقت ذاتی یعنی بر من که نزد و دادم هواره خود را یک نمونه صحتی و با دارم از برای
نسبت به اعلی حضرت به نونی دیگر و ایران میدانم با وجود احوالات منسب که با در دست
پیشگاه آنهم بودن بر من و نونی از نونی و نام جوانی در وجود و کثرت رسید و در دست
چهار مورد قبل ذات مبارک و دینی شود - چنان - حق و در بختیار

تاریخ ۴/۴/۱۳۹۲	 نخست وزیر سازمان اطلاعات و امنیت کشور س.ا.و.ا.ک	گیرنده: ریاست دفتر مخصوص شاهنشاهی
شماره ۴۲۹۲/۴۱۲		فرستنده:
شماره پرونده گیرنده		صفحه ۷۱۲۸/عریضه
شماره پرونده فرستنده		شماره ۴۳/۹/۲۶
خزینلی مستحضران		پیوست
موضوع		

معروضه تقدیمی شخص بالا به پیشگاه مبارک اعلیحضرت همایون شاهنشاه مورد بررسی قرار گرفت با توجه بسوابق و چگونگی افکار و روحیات نامبرده و نیز وضع داخلی زندگی وی بنظر این سازمان در شرایط کنونی مسافرت و یا مهاجرت مشارالیه بخارج از کشور بمصلحت نیست و چون در حال حاضر از لحاظ مادی - سخت در مضیقه بوده و انگیزه اصلی او جهت جلای وطن همین موضوع میباشد بنظر میرسد چنانچه ترتیبی داده شود که کماکان در ایران اقامت و بنحوی مورد تحبیب قرار گرفته و در زمینه امور مادی نیز هر طور اقتضا نماید بوی مساعدت گردد اقدام سودمندی خواهد بود و احتمالا میتوان او را وادار ساخت که در خلاف جهت گذشته اش گام بردارد.

رئیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور: سپهبد نصیری

تهیه کننده: رحیمی
 رئیس بخش ۳۱۲ - زالقاش
 ۴۱۱/۱۸
 ۴۲۹۲/۴۱۲
 ۴/۴/۱۳۹۲
 ۴۴/۱/۱۸
 ۷۱۳۰۸-۳۸

خیلی محرمانه

طبقه بندی حفاظتی	درجه فوریت
گزارش خبر	نسخه شماره ۲۱ از ۲۱
۷ - منبع : ۹۰۲۰۹	۱ - به ۳۱۲
۸ - منشأ :	۲ - از ۲۰۲۰
۹ - تاریخ وقوع ، چندین قبض	۳ - شماره گزارش : ۲۵۴۰/۲۶۱۵۳
۱۰ - تاریخ رسیدن خبر به منبع : ۶/۸/۴۶	۴ - تاریخ گزارش : ۴۶/۸/۲۰۵
۱۱ - تاریخ رسیدن خبر : ۶/۸/۴۶	۵ - پیوست :
محل : ۴۶/۸/۲۰۴	۶ - گیرندگان خبر :
۱۲ - ملاحظات حفاظتی :	
عطف / پیرو :	موضوع : انحلال شرکت هامون

د کتر شاپور بختیار عضو حزب ایران به ملت انحلال شرکت هامون و شرکت فرانسیس ساسرو واقع در خیابان ویلا مشغور یکار می باشد ضمناً نامبرد به ما مهند سر جهانگیر حق شناس و شرکت هامون اختلافاً می دانست .
نظاً ریتمنیج - مهند سر جهانگیر حق شناس از عناصر وابسته به جناح معتدل جبهه ملی بود هود کتر شاپور بختیار وابسته به جناح افراطی است و از این نظر نیز بین نامبر دگان اختلاف بروز نمود . - د

مهندس
- درج ذیل شرکت در شرکت ساسرو بختیار در روز ۱۳۷۱
عشق به بختیار ؟
- درج ذیل شرکت در شرکت ساسرو بختیار در روز ۱۳۷۱
خیلی محرمانه

طبقه بندی حفاظتی

پیوست شماره ۷: اختلاف شاپور بختیار با شرکت هامون و
روی آوردن به شرکت فرانسیس ساسر
(میس، شماره ۴۲۰۶۴ - ۴۵۵۱۰۱۰۸۴)

گزارش اطلاعات داخلی

شماره: ۲۰/۷۱۷۲ الف

تاریخ حادثه: اخیراً

تاریخ وصول خبر: ۴۳/۴/۴

تاریخ گزارش: ۴۳/۴/۴

موضوع: اظهارات دکتر شاپور بختیار

محل: تهران

عطف بشماره:

منبع خبر: ۹۰۵

تقویم: ۲/ب

اخیراً دکتر شاپور بختیار در حضور هیئت نفر از جمله در اربوش فروهر اظهار نمود که است که چند ی پیش مهندس من روحانی وزیر آب و برق نزد شاه رفته و مورد توجه بوده است که میگوید دکتر بختیار و مشاور عالی شرکتی است که آن شرکت مطالعه کار سازمان سبب سفید رود میباشد. در این ملاقات شاه اظهار داشته که مهندس من احمد زیرک زاده آدم اصلاح طلبی میباشد ولی دکتر بختیار و تنها کسی است که من در خانواده او دیده ام و آدم بیچاره ایست فقط را میسرود و فحش میداد. مهندس من روحانی در جواب شاه گفته است که دکتر بختیار و مشاور عالی یکس از شرکت های فرانسوی است. شاه گفته است باشد چه مانعی دارد؟

شاپور بختیار سپس افزود چند ی قبل علی اشرف منوچهری نیز من آمد (در اینجا در اربوش فروهر گفت گویا وی در صد گرفتن مقام میباشد) نا طق افزود در مورد ناصرالدین موسوی هم باید بگویم که وی آدم ضعیفی است. وضع هم بد در وی است انسان اگر زد باشد یک هیب میخورد میشود ولی ضعف مادر میباشد. وی سپس در مورد اینکه آیا وضع حزب ایران در حال حاضر طوری میباشد که بتواند وضع جبهه ملی جدید را روشن کند گفت این وضع وقتی روشن میشود که این آقایان کاملاً جا رو ب شوند. - د

ختیلی محرمانه

مهر بر روی گارد

مهر بر روی گارد

نظریه: کوچکترین اقدام مستقیم باعث شناسائی مأمور نفوذی خواهد گردید.

۳۱۴ - در ۱۹

۳۱۴ - در ۱۹

۳۱۴ - در ۱۹

گیرنده گان: اداره کل سوخت ۳۱۲ (۲ نسخه)

تعداد نسخه: ۲

پیوست شماره ۸: ضعف سیاسی و بی اهمیتی بختیار از نگاه محمدرضا پهلوی

(مراسان، شماره بازایی ۱۶۰؛ میس، شماره ۴۹۶۱۱ - ۴۵۵۲۳۶۷۶).

شاپور بختیار در کسوت کُشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۳۹

جیلی محفوظات		درجه فوریت
صفحه یکم	از	صفحه
نسخه شماره	از	نسخه
۱ - به		
۲ - از		
۳ - شماره گزارش	۵۸-۹۳	
۴ - تاریخ گزارش	۱۳۰۵	
۵ - پیوست		
۶ - گیرندگان خبر		
۷ - منبع		
۸ - منشأ		
۹ - تاریخ وقوع		
۱۰ - تاریخ رسیدن خبر به منبع		
۱۱ - تاریخ رسیدن خبر به مرکز عملیات محل کار		
۱۲ - ملاحظات حفاظتی		

موضوع	عقد
موضوع	عقد
موضوع	عقد

اخیراً یکی از کارگران کارخانه قند اصفهان بنام غفور همتی یکی از دوستانش اظهار داشته که آقای شاپور بختیار با اصفهان رفت و آمده و گویا یک کارخانه موزاییک سازی در این شهر دائر نموده است. ضمناً مشارالیه آقای محمد کریمی را پسرپرستی کارخانه مزبور منصوب کرده است. ملاحظات

نظریه شنبه - آقای محمد کریمی پسر خواهر چراغعلی کریمی نماینده کارگران کارخانه قند اصفهان و کارمند دادگستری اصفهان میباشد.

نظریه یکشنبه - نظریه شنبه مورد تأیید است.

نظریه دوشنبه - برای آقایان شاپور بختیار در تاریخ ۱۳۰۵ از این رسم برگردان شود. عازمی

۵۰۲۰۱۲۰۰

جهت استحضار و هر گونه اقدام مقتضی به استحضار ارسال میگردد

۵۰۲۰۱۲۰۰

بهرین رئیس میر محمد رسول

۵۰۲۰۱۲۰۰

طبقه بندی حفاظتی

۴۶-۱۳۰

پیوست شماره ۹؛ احداث کارخانه موزاییک سازی در اصفهان توسط شاپور بختیار (مپس، سند شماره ۴۹۳۰۵-۴۵۵۲۲۹۴۱۰).

شماره ثبت (۱۲)
عنوان تلگرافی (وطن)
۳۵۳۷
۵۲۸۳
۳۶۴۹ } تلفن

شرکت سهامی کارخانه وطن - اصفهان

(سرمایه ۱۴۵۰۰۰۰۰ ریال تماماً پرداخت شده)

۰۱۴۶۰۰۳۲

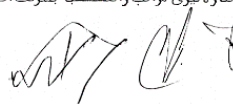
۱۳۴۱ د ۱۲۴۱

شماره ۱۳۴۱

پیوست

تاریخ ۳۰ تیرماه ۱۳۰۵

- قرارداد زیرین شرکت کارخانه وطن اصفهان (سهامی خاص) با توجه بتصویب نامه شماره مورخ ۱/۱۲/۱۵ هیئت مدیره شرکت انیکطرف آقای دکتر شاپور بختیار با شرایط ذیل منعقد میگردد.
- ۱) مدت قرارداد دو سال از اول فروردین ماه یکهزار و سیصد و پنجاه و دو میباشد.
  - ۲) آقای دکتر بختیار در مدت قرارداد سمت رئیس هیئت مدیره و مدیریت عامل شرکت را عهده دار خواهد بود.
  - ۳) وظائف آقای دکتر بختیار همان وظایفی است که در اساسنامه شرکت برای سمت های فوق پیش بینی شده میباشد.
  - ۴) حقوق آقای دکتر بختیار در مدت قرارداد ماهانه مبلغ یکصد و پنجاه هزار ریال خواهد بود که مالیات مربوطه بعهده خودش میباشد.
  - ۵) سالیانه معادل یکماه حقوق بعنوان عیدی به آقای دکتر بختیار تعلق میگیرد.
  - ۶) بابت هزینه های مسافرت به تهران که الزاماً جهت امور مربوط بشرکت و نظارت در امور دفتر تهران انجام میدهند روزانه مبلغ دو هزار و پانصد ریال بایشان پرداخت خواهد شد.
  - تخصیص - مدت مأموریت در هر ماه حداکثر پانزده روز خواهد بود.
  - ۷) در صورت بیماری در مدت قرارداد کلیه هزینه های معالجه اعم از هزینه های بیمارستانی و دارو و حق المعالجه بعهده شرکت خواهد بود.
  - ۸) آقای دکتر بختیار سالیانه از یکماه مرخصی با حقوق استقاده خواهد نمود و چنانچه بعلت ضرورت و ترانک کار شرکت استقاده از مرخصی مقدور نباشد میتواند در ازای دریافت حقوق ایام مرخصی از مرخصی صرف نظر نمایند.
  - ۹) چنانچه شرکت بهر علت قبیل از پایان مدت قرارداد اقدام به فسخ قرارداد نماید بایستی معادل شش ماه حقوق به آقای دکتر بختیار پرداخت نماید. متقابلاً آقای دکتر بختیار نیز چنانچه قبیل از پایان مدت قرارداد بخواهد استعفاء کند بکاره گیری نماید باید حداقل دو ماه قبیل از تاریخ کناره گیری مراتب را کتبی با شرکت اطلاع دهند.

پیوست شماره ۱۰: قرارداد شاپور بختیار با شرکت سهامی کارخانه وطن اصفهان
(مراسن، شماره بازبایی ۱۷۶، برگ ۳۲).

شاپور بختیار در کسوت کُنشگر... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۴۱

شماره ثبت (۱۲)		شماره	
عنوان تلگرافی (وطن)		پیوست	
۳۵۳۷	تلفن	تاریخ	
۵۲۸۳		ماه	
۳۶۴۹		۱۳	

شماره ۰۱۷۶۰۰۳۳

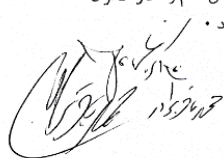
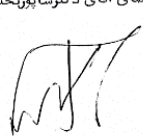
شرکت سهامی کارخانه وطن - اصفهان

(سرمایه ۱۳۵۰۰۰۰۰ ریال تماماً پرداخت شده)

— ۲ —

۱۰ در پایان مدت قرارداد چنانچه اقدام به تنظیم قرارداد جدیدی نشود این قرارداد بخودی خود بعد از دو سال دیگر معتبر خواهد بود و چنانچه شرکت قرارداد را تجدید ننماید بایستی معادل شش ماه حقوق بعنوان بازخرید خدمت بایشان پرداخت نماید (۱۳/۱۳۶۱)

این قرارداد در ۱۰ ماده و یک تبصره و در سه نسخه که هوسه نسخه آن حکم واحد را دارد تنظیم و پس از تصویب هیئت مدیره با امضای آقای دکتر شاپور بختیار برسد.

پیوست شماره ۱۱: قرارداد شاپور بختیار با شرکت سهامی کارخانه وطن اصفهان

(مراسان، شماره بازیابی ۱۷۶، برگ ۳۲).

محرمانه

در زمینه قسمت دوم اوامر صادره چگونگی موضوع به اداره کل بنیم و سازمان اطلاعات و امنیت تهران منعکس گردد بدو رنتجه مشخص گردد بد که نامبرده در حال حاضر بد برعامل شرکت داکتیران و همچنین بد برعامل کارخانه پارچه بافی وطن اصفهان میباشد.

مراتب طی گزارشی بمعرض رسید وقریر گردد بد:

اداره کل بنیم تحقیق نماید مشارالیه چگونگی تطامعاتی را از سازمانهای دولتی گرفته است (شرکتی که او بد بریت عامل آنرا دارد).

در اجرای اوامر صادره اقدام گردد بد اینکه اداره کل بنیم پس از تحقیقات لازم چنین پاسخ داده است:

نامبرده بالا بد برعامل شرکت داکتیران که به شماره ثبتی ۲۷۵۲۰ در تاریخ ۱۳/۱۱/۲۵۳۵ با سرمایه ۶۰۰۰۰۰ ریال تاسیس و موضوع فعالیت شرکت ساختن یک کارخانه جهت تولید لوله های آهنی قابل انعطاف و اتصالات شبر و سایر محصولات چدنی و فروش محصولات مذکور بطور مستقیم و غیر مستقیم است و سامی هیئت بد بره عبارتند از بهرام داوید خاندان رئیس هیئت بد بره و آلن میشل سنت بل معاون بد برعامل و طوچهر ملکیان و خاتم ژول و اگراند از ان بازرس اصلی میباشد.

سهامداران شرکت داکتیران عبارت بود از ۳۵ درصد فرانسوی ها و ۵۰ درصد بانك توسعه صنعتی و معدنی و سرمایه گذاری بانكهای ایران (هر کدام ۱۰ درصد) بنیاد پهلوی ۱۰ درصد و بقیه سهام بنین ۲۸۰ نفر خریداری و تقسیم شده است.

مدیران و دارندگان حق امضاء (سهامداران) ۱- بنیاد پهلوی بانامندگی محمد رضا یوسفی ۲- بانك توسعه صنعتی و معدنی بانامندگی عباس قنطاری ۳- سرمایه گذاری بانكهای ایران مهد علی آبادی ۴- عبدالمجید اعظم ۵- سعید هدایت ۶- آلن دوتیس ۷- فرانسوا گران پیر و فرانسویل میباشد.

شرکت داکتیران با خرید ۶۰ هکتار زمین (۴۰ هکتار برای تاسیسات کارخانه و ۲۰ هکتار جهت ساختن خانه های کارگران) ان بنیاد پهلوی در ۲ ماه پیش عملیات مشغول آزمایش خاک و تسطیح زمین و سایر تاسیسات اولیه کارخانه گرد بد که طبق برآوردی که شده اولین محصول آن را در ۳۰ ماه دیگر تحویل بازار خواهد داد.

شایر بختیار که قبل از تصدی بد برعامل شرکت داکتیران بد برعامل شرکت ابگینه بود و کسبه بد رخواست عبدالمجید اعظم که از سهامداران شرکت داکتیران بد وست و معاشری میباشد

پیوست شماره ۱۲؛ سهامداران شرکت داکتیران

(میس، شماره بازیابی، ۴۱۸۶۹-۴۵۵۰۲۰۲۸۶).

شاپور بختیار در کسوت کُنشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۴۳

از شرکت اینگونه مستعفی و دست بردارایی شرکت را اکثران را از بد و ناسمجی من تقبل نمود و است .

طبقاً با ستانده شرکت مذکور می‌تواند یک سهم خریداری نماید (ارزش یک سهم یک هزار تومان است) ولی اظهارگر در شاخص بخشار تا کمین مواردت به خرید یک سهم استحقاقی نکرده و در شرکت مذکور فاقد سهم است.

ضمناً شرکتد اکثران تاکنون هیچگونه قراردادی جهت فروش تولیداتش با سازمانهای دولتی یا موسسات دیگر منعقد ننموده و هاشم پور بختیار نیز اخیراً از سمت مدیر عاملی شرکت مذکور مستعفی و هیچگونه سمتی در این شرکت ندارد. مسراتب برای استحفاظ از نظر مالی میگذرد. -

مسئول ہررسی، خواجہ عمار علی

رہیں راہرو بررسی، عباسی

رئیس بخش ۳۱۲ - م. بهری

فہم ادا رہی کم عملیات و سررسى! عطار ہوا

15/10/23

ای کتاب جو کہ بعض اہل علم و ادب کے ہاں

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

فصلی در سبب و فواید و احکام از دولت رفیع

دانی سابقہ رائے رائے اندہ بی بی

$$\sqrt{x}$$

23, 18, 14

اخلاقی محرمانہ

پیوست شماره ۱۳؛ سهامداران شرکت داکتیران

(میس، شمارهٔ بازیابی، ۴۱۸۶۹-۴۵۵۰۲۰۲۸۶).

درجه فوریت: اولویت

طبقه بندی حفاظتی: معمولی

صفحه یکم از ۱ صفحه

نمونه شماره: ۱۵۰/۲۵۴۸ از ۱۵۰/۲۵۴۸ نسخه

۱ - به ۱۵۰/۲۵۴۸

۲ - از ۱۵۰/۲۵۴۸

۳ - شماره گزارش: ۱۵۰/۲۵۴۸

۴ - تاریخ گزارش: ۱۳۸۷/۱۲/۲۱

۵ - پیوست

۶ - گیرندگان خبر

۷ - منبع: ۲۲۲۲

۸ - منشأ: مختار

۹ - تاریخ وقوع: اشهر

۱۰ - تاریخ رسیدن خبر به منبع: ۱۳۸۷/۱۲/۲۱

۱۱ - تاریخ رسیدن خبر بر مبنای عملیات

محل: ۲۲/۱۲/۲۱

۱۲ - ملاحظات حفاظتی

موضوع: شرکت داکتیران

صفت: میر

د کتر شاپور بختیار اظهار داشت: «ند روز است که ازمد پسر - عاملی شرکت داکتیران استعفاء داده است، نامبرده افزود: مجید اعلم از قول مهندس شریف امامی اظهار داشته که شاهنشاه آریامهر ازمد پسر عامل بودن شما (بختیار) در شرکت مذکور ناراحت میباشد یا استعفاء دهید یا اینکه فعالیت سیاسی نکنید، نامبرده ادامه داد: به همین جهت از شرکت مزبور استعفاء داده است و هیچ گونه سهمی در شرکت ندارد.»

نظریه شنیده: «د کتر شاپور بختیار در پست مدیر عاملی شرکت داکتیران مادیانه ۳۵۰۰۰ ریال حقوق دریافتی داشته است.»

نظریه چهارشنبه: «بعضاً جلسات اتحاد نیروهای چپه باصطراح ملی ایران در شرکت مذکور تشکیل میشده و گزارش جلسات مذکور قبلاً»

باستحضار رسیده است، برآورد

۱۵۰/۲۵۴۸

۲۱-۱۲-۱۳۸۷

طبقه بندی حفاظتی: معمولی

۵۷-۱۲۱

پیوست شماره ۱۴؛ مخالفت محمدرضا پهلوی با مدیر عاملی شاپور بختیار در شرکت داکتیران (مپس، سند شماره، ۲۷۳۴۶-۴۵۵۹۲۸۳۰۳).

شاپور بختیار در کسوت کُشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۴۵

شماره ۲۳۲۹۵
تاریخ ۱۴/۷/۴۶
پیوست
به مدیریت کل اداره سوم
(۳۱۲) سخت‌گیری
از سازمان اطلاعات و سازمان اطلاعات امنیت
امنیت تهران
در باره شاپور بختیار فرزند محمد رضا خان

بازگشت به ۳۱۲/۴۱۸۰-۳۶/۶/۲۹

برابر تحقیقاتیکه بعمل آمده یاد شده مدیر عامل
شرکت داکتیرل واقع در خیابان ویلاوه چنیه
مدیر عامل کارخانه پارچه بافی وطن اصفهان میباشد
ضمناً نامبرده دفتری در خیابان فردوسی کوچه
تمدن جهت انجام کارهای خود دایر نموده است.

رئیس سازمان اطلاعات و امنیت تهران . پرنیان فر

۱۴/۷/۴۶
۵۲-۲۵۸

پیوست شماره ۱۵: شاپور بختیار مدیر عامل کارخانه پارچه بافی وطن اصفهان

(میس، سند شماره، ۴۱۹۱۸-۴۵۵۰۳۱۳۶۳).

شماره .....
 تاریخ .....
 پیوست .....

مجلس شورای ملی اداره نهم
 ۹۱۲۰
 از اداره کل سوم ۳۱۳۰ مازان اطلاعات است کسر

درباره شاپور بختیار و فرزند محمد رضا خان

نامبرده بالا مدیر شرکت ساختمانی شاهین میباشند .
 خواهشمند است دستور فرمائید تحقیق و روشن نمایند
 در سیزده سال گذشته چه کارهایی از طرف سازمان
 برنامه وجود چه وسایر سازمانها و موسسات دولتی به شرکت
 مذکور واگذار شده است و شرکت مورد بحث چه مقدار از آنها
 را در این مدت به انجام رسانده و چه تعداد از آنها را
 ردست اجرا دارد ؟ علاوه میزان سرمایه این شرکت
 چقدر است و چند سهم از آن متعلق به اوست و سهام دیگر
 آنرا چه کسانی دارند ؟ نتیجه را باین اداره کل اعلام
 دارند .

مدیر کل اداره سوم - تاهیتی
 مسئول بررسی : خواصاری
 رئیس بخش ۳۱۲ - د بهری ۹/۱۲
 رئیس اداره یکم عملیات و بررسی : عطاریور
 ۳۱۲/۲۵۷
 ۳۶/۶/۱۲

۲۵۷-۲۵۷ ش

شاپور بختیار در کسوت کُشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۴۷

پی‌نوشت‌ها

۱. مدرسه صارمیه را اکبر میرزا مسعود (صارم الدوله) وزیر مالیه کابینه وثوق الدوله در سال ۱۳۰۰ش در محله یاران اصفهان بنیان نهاد.
۲. روستایی در دهستان میان‌آب، بخش مرکزی شهرستان اهواز است.
۳. عبدالمجید اعلم از دوستان صمیمی محمدرضا پهلوی به شمار می‌رفت و در فاصله سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۵۷ش، اجرای پروژه‌های عمرانی بزرگی به او واگذار می‌شد. او یکی از پیمانکاران برجسته دوران پهلوی بود که در حوزه‌هایی مانند سدسازی، آبیاری و لوله‌کشی فعالیت گسترده‌ای داشت.
۴. جهانگیر حق‌شناس از عناصر وابسته به جناح معتدل جبهه ملی بود و بختیار وابسته به جناح افراطی بود از این نظر میان آنان اختلاف وجود داشت.
۵. بنگرید به پیوست شماره ۹.
۶. هیأت مدیره این شرکت مهندس محمدباقر برادر و مهندس رضا محمودیه بودند (مراسان، شماره بازبایی ۱۷۶۰، برگ ۶۳).
۷. بنگرید به پیوست شماره ۱۶.
۸. اگرچه این نامه توسط هواخواهان ایشان مورد انکار قرار می‌گیرد اما در این نامه هیچ تردیدی وجود ندارد چرا که خود بختیار بعد از انقلاب در کتاب تاریخ شفاهی هاروارد در گفت‌وگو با ضیاء صدقی آن را تایید کرده است.

کتاب‌نامه

- اسناد لانه جاسوسی ایران، ج ۲، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۶.
- اسناد، بیانیه‌ها، و صورت جلسات جبهه ملی دوم، ج ۱، به کوشش علی شجاع و بهروز طیرانی، تهران، انتشارات چاپ‌پخش، ۱۳۹۵.
- بختیار، شاپور، یکرنگی، ترجمه مهشید امیرشاهی، پاریس، بی‌نا، ۱۳۶۱.
- پرشت، هنری، «انقلاب ایران/ گفت و گو»، مطالعات تاریخی، شماره ۴، پاییز ۱۳۸۳.
- جبهه ملی به روایت اسناد ساواک، ج ۱، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۷۹.
- خاطرات شاپور بختیار، به کوشش حبیب لاجوردی، تهران، مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد، ۱۳۸۵.
- خسروپناه، محمدحسین، «جبهه ملی چهارم و انقلاب (۱۳۵۵-۱۳۵۷)»، نشریه نگاه نو، شماره ۱۲۰، زمستان ۱۳۹۷.
- دانشنامه جهان اسلام، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، ج ۲، تهران، بنیاد دایره المعارف، ۱۳۷۵.

۱۴۸ تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۵

راجی، سید محمد حسین، جعبه سیاه: نگاهی نو به یادداشت‌های امیر اسدالله علم، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۹.

شاپور بختیار به روایت اسناد ساواک، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۹۰.
شوکت، حمید، پرواز در ظلمت (زندگانی سیاسی شاپور بختیار)، آلمان، کلن، نشر بازتاب، ۲۰۱۴.
طیرانی، امیر، هفتاد سال پایداری (خاطرات حسین شاه حسینی)، تهران، نشر چاپخش، ۱۳۹۴.
کوهستانی نژاد، مسعود، حزب ایران، تهران، انتشارات شیرازه، ۱۳۷۹.

مدنی، جلال‌الدین، تاریخ سیاسی معاصر ایران، ج ۲، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۴.
مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۲۷ دی ۱۳۵۷، دوره ۲۴، جلسه ۲۰۷.
مهریان، رسول، بررسی مختصر احزاب بورژوازی لیبرال در مقابله با جنبش کارگری و انقلابی ایران، تهران، انتشارات پیک ایران، ۱۳۶۰.

نجاتی، غلامرضا، تاریخ سیاسی بیست و پنج ساله ایران (از کودتا تا انقلاب) موسسه خدمات فرهنگی رسا، تهران، ۱۳۷۱.

نجاری‌راد، تقی، ساواک و نقش آن در تحولات داخلی رژیم شاه، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.

اسناد

آرشیو اسناد مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان)، شماره‌های بازیابی؛

۴۴۰۷۵، ۱۶۰، ۱۷۶-۶۳، ۱۷۶-۳۴، ۱۷۶-۶۰، ۱۷۶-۳۶، ۱۷۶-۶۴، ۱۷۶-۹، ۱۷۶

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی (ساکما)، شماره‌های بازیابی؛

۶۱۵۰۶-۳۱۰، ۳۲۰-۳۳۲۰۱، ۵۶، ۲۹۱-۲۴۰، ۲۴۳۷۶-۲۴۰

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (کمام)؛

اسناد پانزدهمین دوره انتخابات اصفهان، دوره ۱۵، کارتن ۵۵، جزوه‌دان ۵، پوشه ۱.

اسناد شانزدهمین دوره انتخابات مجلس شورای ملی حوزه انتخابیه آبادان و خرمشهر، دوره ۱۶،

کارتن ۱۵۶، جزوه‌دان ۲۲، پوشه ۱.

موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی (مپس)، شماره‌های بازیابی؛

۴۴۷۸۱۸۷۰۰-۱۰۹۲۱

۴۴۷۸۱۱۲۶۳-۱۱۰۳۱

۴۵۵۹۲۳۴۱۹-۲۷۳۴۰

۴۵۵۹۲۸۳۰۳-۲۷۳۴۶

۴۵۵۰۲۰۲۸۶-۴۱۸۶۹

شاپور بختیار در کسوت کُنشگر ... (فرشته جهانی و علیرضا ملایی توانی) ۱۴۹

۴۵۵۰۲۰۲۸۶-۴۱۸۶۹

۴۵۵۰۳۱۲۶۳-۴۱۹۱۸

۴۵۵۱۰۱۰۸۴-۴۲۰۶۴

۴۵۵۲۲۹۴۱۰- ۴۹۳۰۵

۴۵۵۲۳۳۶۷۶-۴۹۶۱۱

۴۴۹۰۱۱۱۹۶-۴۹۸۰۳

پیش از انتشار